

DAGFARI

Tímarit Samtaka herstöðvaandstæðinga

1. tbl. 15. árgangur. Mars 1989

DAG- FARI

tímarit Samtaka
herstöðvaandstæðinga,
1. tbl. 1988

Aðsetur SHA er í

Mjölnisholti 14
105 Reykjavík
☎ 17966

Ritstjóri og ábyrgðarmaður

Jón Torfason

Forsíðumynd:

Pétur Pétursson

Prentsiði og prentun:

Borgarprent

Efni blaðsins:

Leiðari	2
Andóf utan Alþingis (Árni Björnsson)	3
Ljóð (Þorgeir Þorgeirsson, læknir)	9
Ljóð (Geirlaugur Magnússon)	9
Landhelgisbaráttan og NATÓ (viðtal við Lúðvík Jósepsson)	10
Baráttan gegn herstöðvum verður að halda áfram (rætt við Gils Guðmundsson)	14
Ljóð (Geirlaugur Magnússon)	16
Ný Natóherstöð í Goose Bay? (Ingibjörg Haraldsdóttir)	17
Vígþúnaðarumsvif til friðarþarfa (Árni Hjartarson)	18
Whitheadmálið (Árni Hjartarson)	20
Styrjöld Bush (Paul Rogers og Malcom Dando)	22

Leiðari

Ísland verði ekki selt

Um þessar mundir er þess minnst að 40 ár eru liðin síðan Ísland gerðist aðili að Nató en rökrétt framhald þess var að bandaríski herinn hreiðraði um sig hér á landi til langframa. Víg-hreiðrinu á Miðnesheiði og öðrum bælum hersins í landinu hefur fylgt margvíslegur ósómi. Raunar eru menn áþreifanlega að uppskera hluta þess sem til var sáð því komið hefur í ljós að vatnsból Suðurnesjamanna eru svo menguð af gumsi frá hernum að þau mega teljast ónýt.

Sýnu alvarlegri er þó sú menningarlega mengun sem fylgt hefur í kjölfar hersetunnar. Þeir forráðamenn þjóðarinnar sýndu fádæma lítilmennsku og undirlægjuhátt sem veittu erlendu herveldi leyfi til að starfrækja hér erlenda útvarpsstöð og síðar sjónvarp sem náði til meginþorra þjóðarinnar. Þótt mikið sé gasprað um viðnámsprótt tungunnar og menningarinnar íslensku má svo klappa steininn að brestir komi í. Enda eru dag frá degi að koma í ljós stórfelld málspjöll og slitin tengsl ungu kynslóðanna við menningu og sögu Íslands.

Lakast er þó að herveldinu hefur tekist að sundra þjóðinni. Hluta hennar hefur verið mútað með féggjöfum, sem meðal annars hafa runnið í gegnum Íslenska aðalverktaka þannig að margs konar þjónusta við herinn hefur verið yfirborguð en einnig hafa komið til boðsferðir, náms- eða rannsóknarstyrkir og fleira af því tagi. Þannig hefur herveldinu vestra tekist að koma sér upp öflugum talsmannahópi í íslensku yfirstéttinni. Viðhorf þess hóps mótask fyrst og fremst af eigin hagsmunum, flest er falt ef unnt er að halda áfram að dansa kringum gullkálfinn.

Yfirleitt eru gjafir og endurgjafir taldar af hinu góða og eru afmæli einmitt ágæt tilefni til gjafa. Má til dæmis vitna í Háva-mál þar sem segir að menn rækti vináttuna best með því að gefa hver öðrum gjafir. Í tilefni af fjórutíu ára afmæli hernaðar-

bandalagsins fóru Natóvinir hér á landi að velta fyrir sér viðeigandi afmælisgjöf. Eins og skynsamra manna er háttur preifuðu þeir fyrir sér um hvað afmælisbarninu kæmi best á þessum slökunar- og þíðutímum sem nú er sagt að séu upp runnir, að minnsta kosti á meginlandi Evrópu. Í ljós kom að efst á óskalista Nató var dálítill landspilda undir eitt stykki flugvöll, sem væri herflugvöllur í reynd þótt orðið „Varaflugvöllur“ skyldi neglt á gaddavirsgirðinguna umhverfis hann. Natóvinirnir hlýddu kallinu án þess að spyrja hvaða nauðsyn væri á að byggja þennan flugvöll á þessum slökunarárum enda mun hljómurinn af 11 milljörðunum sem Nató bauð til flugvallargerðarinnar hafa látið of vel í eyrum til þess. Það er annars einkennilegt með þessa Natóvináttu að hún stendur aðallega til boða ef peningar eru í sjónmáli.

Nei, þegar slíkar upphæðir eru í boði er ekki þörf á að spyrja spurninga um notagildi og tilgang, heldur ekki þegar nýju flugvallaráformin eru sett í samband við hernaðaruppbygginguna á Miðnesheiði undanfarið, stjórnstöðina, olíugeymanna í Helguvík, sprengjuheldu flugskýlin, radarstöðvarnar o. s. frv. Varaflugvöllurinn er heldur ekki settur í samband við auknar æfingar Natóflotans í Norðurhöfum og breytta herstjórnarstefnu þar sem stefnt er að stórsókn norður og austur eftir Norður-Atlantshafi. Nei, þótt hernaðaruppbyggingin haldi áfram og Ísland sé komið í fremstu víglínu hugsanlegra stórveldaátaka er miklu þægilegra að fljóta sofandi að feigðarósi en setja spurningarmerki við vilja Nató.

Eitt gleymist þó Natóherrunum, það að vinir þeirra hér á landi eru ekki þjóðin og ekki fulltrúar hennar. Þeir hafa enga heimild til að selja eða gefa einn ferþumlung lands, hvað þá heldur meira, af þeirri einföldu ástæðu að þeir eiga ekki landið. Enn á það sama við og í Íslandsklukkunni þegar Danakóngur bauð Hamborgarmönnum landið til kaups og Arnas Arnæus svaraði: „Ein er orsök þess að mér er óhægt að ganga yðar erinda á Íslandi, sú, að hann sem býður að selja landið er ekki eigandi þess.“

Árni Björnsson

Andóf utan Alþingis

Þegar Alþingi samþykkti inngöngu í NATO 30. mars 1949 hafði baráttu gegn hersetu og hermangi birst í ýmsum myndum utan þingflokka allan áratuginn frá hernámi Breta vorið 1940. Af skipulögðum samtökum er helst að nefna Ungmennafélag Íslands, Stúdentaráð Háskóla Íslands, Alþýðusamband Íslands, sem m.a. efndi til allsherjarverkfalls vegna Keflavíkursamningsins haustið 1946, og Þjóðvarnarfélagið sem stofnað var í tengslum við sömu áttir.

Eftir þann ósigur dofnaði nokkuð yfir baráttunni næstu tvö ár. Meðal annars náðu herstöðvasinnar yfirtökum bæði í Alþýðusambandinu og Stúdentaráði. Áttir um NATO hófust síðan veturinn 1948–49. Í lok mars höfðu um sjötiú félög víðsvegar um land mótmælt þátttöku í NATO eða krafist þjóðaratkvæðagreiðslu. Sú var og krafa þúsunda á fundi í Lækjargötu sem Fulltrúaráð verkalýðsfélaganna í Reykjavík boðaði til 30. mars. Eftir að Alþingi hunsaði kröfuna og aðild Íslands var knúin fram ásamt alræmdum hryðjuverkum á Austurvelli varð aftur nokkurt hlé á skipulögðu andófi utan Alþingis og stjórnmálaflokka. Sósíalistaflokkurinn stóð til dæmis einn að útifundinum mikla 16. maí 1951 þegar opinberri og ólöglegri endurkomu bandaríska hersins var mótmælt.

Andóf hefst á ný

Veturinn 1952–53 var Þjóðvarnarflokkur Íslands stofnaður. Í honum voru ýmsir þeirra sem áður höfðu verið í Þjóðvarnarfélaginu og markmiðið virtist öðru fremur vera að sameina alla herstöðvaandstæðinga sem ekki teldust „kommúnistar“. Hér er utan ramma að fjalla um þingflokka en flokkur þessi átti ekki fulltrúa á Alþingi nema eitt kjörtímabil frá 1953–56.

Vorið 1953 vaknaði upp hreyfing sem venjulega var nefnd *Þjóðareining gegn her í landi*. Aðalhvatamaður hennar var Gunnar M. Magnúss rithöfundur en ýmsir fleiri slógust í þennan hóp svo sem Aðalbjörg Sigurðardóttir, Gunnar J. Cortes læknir, Ólafur Jóh. Sigurðsson skáld, Pétur Pétursson þulur, Þorsteinn Björnsson fríkirkjuprestur og margir aðrir. Boðað var til þjóðarráðstefnu gegn her í landi í Reykjavík 5.–7. maí og sóttu hana á þriðja hundrað fulltrúar frá 54 félögum. Samþykktar voru ýmsar ályktanir gegn hersettunni og samskiptum landsmanna við herliðið. Hreyfingin lognaðist þó útaf árið eftir.

Stúdentaráð 1953–55

Haustið 1953 urðu hinsvegar þeir atburðir í Háskólanum að Vaka missti meirihluta í Stúdentaráði og myndaður

var vinstri „bræðingur“ Róttækra, Krata, Framsóknar og Þjóðvarnarstúdenta. Á þessum vettvangi birtist því andstaða gegn hersetu sem átt hafði sér stað meðal yngra fólks innan Framsóknar og Alþýðuflokks. Var nú ákveðið að helga 1. desember baráttu fyrir brottför hersins. Aðalræðumaður var Jóhann Sæmundsson prófessor.

Þetta framtak stúdenta olli þvílíkum taugatitringi í Morgunblaðinu að helst er að líkja við fall borgarstjórnarmeirihlutans vorið 1978. „Kommúnistar ráða lögum og lofum í Stúdentaráði“ stóð í einni fyrirsögn og eftir því fór annar málflutningur sbr. þessa tilvitnun:

„Línukommúnistinn Jón Böðvarsson stud. mag. var kjörinn ritstjóri 1. des. blaðsins af hinum rauða meirihluta ráðsins. Hefur slík vanvirða ekki verið kölluð yfir stúdenta um margra ára bil.“ Sama vanvirða var löngu síðar kölluð yfir Fjölbautaskóla Suðurnesja og lön-sögu Íslendinga.

Næstu tvö ár var 1. desember einnig helgaður baráttu fyrir brottför hersins. Ræðumaður fyrra árið var Jón Helgason prófessor en hið síðara Halldór Laxness sem þá hafði nýverið fengið Nóbelsverðlaun. Mátti segja að utan Alþingis stæðu Háskólastúdentar í fylkingarbrjósti baráttu gegn hernum um þriggja

Frá Hvalfjarðargö. gunni 1962.

ára skeið eða þar til Vaka náði aftur meirihluta haustið 1956. Líklega þarf nútímafólk þá skýringu á mikilvægi 1. des. hátíðahalda að samkvæmt hefð var aðalræða á þessum árum flutt af svölum Alþingishússins og útvarpað á einu rás landsmanna.

Alþýðusamband Íslands

Þess ber líka að geta að haustið 1954 náðu vinstri menn aftur yfirtökum í Alþýðusambandi Íslands og samþykktu ályktun um brottför hersins. Hið sama gerðist árin 1956, 1958 og 1960 en síðan var hljótt um herstöðvamálið á þingum ASÍ þar til haustið 1976. Þá var aftur krafist brottfarar hersins en auk þess í fyrsta sinn úrsagnar úr Atlantshafsbandalaginu. Síðan hefur sú krafa ekki verið endurtekin á þeim bæ.

Ókyrrð kjósenda

Allt andóf á þessum árum, ekki síst innan æskulýðssamtaka Framsóknar og Alþýðuflokks og meðal óbreyttra kjósenda, varð smámsaman til þess að ráðamenn þessara flokka tóku mjög að ókyrrast. Að því kom 28. mars 1956 að Alþingi samþykkti ályktun um brottför Bandaríkjahers. Kosningar fóru fram um sumarið og eftir þær var mynduð ríkisstjórn Framsóknar, Alþýðubandalags og Alþýðuflokks, sem hafði brottför hersins á stefnuskrá sinni.

Því miður voru ekki til nein skipuleg samtök hernámsandstæðinga utan Alþingis til að veita fyrrnefndri stjórn aðhald þegar hún tók að ganga á bak orða sinna í herstöðvamálinu strax haustið 1956 með ótíðindi í Ungverjalandi og Miðjarðarhafsbótum að yfirvarpi. Löngu síðar viðurkenndi Guðmundur Í. Guðmundsson utanríkisráðherra að hann hefði aldrei ætlað að framfylgja þessari samþykkt.

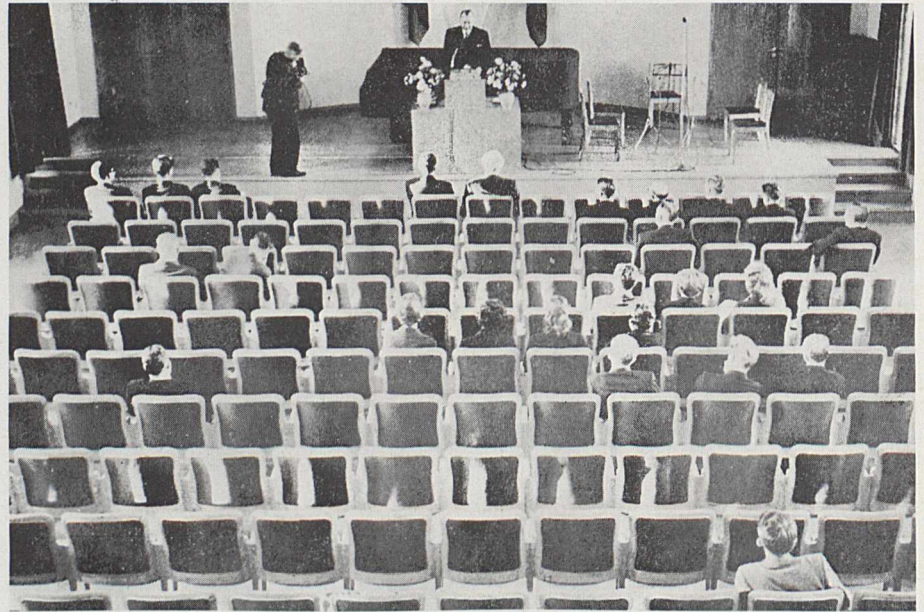
Friðlýst land 1957–60

Ekki leið þó nema tæpt ár þar til aftur var haldið af stað. Nú var það Rithöfundafélag Íslands sem reið á vaðið í október 1957. Ásamt Félagi Ísl. myndlistarmanna leitaði það samstarfs við aðra listamenn, menntamenn og stúdenta. Hinn 8. desember var haldinn almennur fundur sem troðfyllti Gamla Bíó, anddyri þess og ganga. Þar var þess krafist að stjórnin stæði við loforð sitt um uppsögn herstöðvasamningsins. Gengu fundarmenn fylktu liði heim til forsætisráðherra Hermanns Jónassonar og afhentu honum ályktun sína.

Samtökin Friðlýst land voru stofnuð uppúr þessari hreyfingu 20. mars 1958.

Þau héldu fjölmennan fund í Gamla Bíó 28. mars á tveggja ára afmæli ályktunar Alþingis um herstöðvamálið. Samtökin höfðu 15 manna stjórn og framkvæmdaráð sem hélt fundi öðru hverju. Sumarið og haustið eftir efndu samtökin til funda víða um land. Kom í ljós að þar var síst minni andstöðu að finna við hersetunni en á Reykjavíkursvæðinu.

Guðmundur Í. Guðmundsson boðar undanslátt í landhelgisdeilunni yfir auðum bekkjum á 1. des. samkomu stúdenta árið 1960.

Keflavíkurganga 1960

Á útmánuðum 1960 tók sú hugmynd að þróast innan samtakanna að nóg væri komið af hefðbundnum fundum og ályktunum um herstöðvamálið. Grípa þyrfti til stórtækari aðgerða sem meir yrði tekið eftir. Niðurstaðan varð Keflavíkurganga 19. júní 1960 sem mörgum þótti þá fífljarft fyrirtæki.

Keflavíkurgangan tókst hinsvegar með þvílíkum ágætum að hún vakti hernámsandstæðinga um land allt af dvala. Talsmenn Friðlýsts lands fóru um flestar byggðir landsins sumarið eftir og stofnaðar voru héraðsnefndir í öllum sýslum og kaupstöðum og fjölmörgum hreppum.

Samtök hernámsandstæðinga

Að lokinni þessari fundaherferð var efnitil Þingvallafundar og Samtök hernámsandstæðinga stofnuð 10. september 1960. Þau eru án efa hin víðtækustu sem enn hafa orðið til í þessari baráttu.

Á Þingvallafundinum voru 206 fulltrúar héraðsnefnda og 70 úr Reykjavík.

Fyrstu mánuði eftir stofnfundinn var haldið áfram að mynda héraðsnefndir og í mars 1961 voru þær orðnar til í flestum byggðarlögum með um 1500 nefndarmönnum. Sé hugað að afstöðu nefndarmanna til stjórnmalaflokka má sjá að Framsóknarmenn voru drýgstur hluti þeirra í flestum sveitum. Séu framboðslistar Framsóknarflokksins frá Alþingiskosningum 1959 bornir saman við héraðsnefndir verður ljóst að víða

var nær allur neðri hluti framboðslista í héraðsnefndum en hinsvegar fáir úr efri hluta.

Undirskriftasöfnun 1961

Samkvæmt ákvörðun Þingvallafundar var aðalverkefni samtakanna fyrsta árið að safna undirskriftum gegn her-setunni og fyrir hlutleysi Íslands. Markmiðið var að gefa hverjum atkvæðisbærum Íslendingi kost á að krefjast þess með undirskrift sinni að herinn hyrfi á brott og allar herstöðvar yrðu lagðar niður. Undirskriftalistar báru eftirfarandi yfirskrift:

Við undirritaðir Íslendingar krefjumst þess

- að Ísland segi upp herstöðvasamningnum við Bandaríki Norður-Ameríku
- að hinn erlendi her hverfi á brott og herstöðvar allar hér á landi verði niður lagðar
- að Ísland lýsi yfir hlutleysi sínu í hernáðaráttokum.

Þriðja atriðið jafngilti vitaskuld kröfu um að Ísland segði sig úr NATO. Fyrir kom að einstaka menn gerðu fyrirvara um þennan lið en það taldist til undantekninga.

Söfnunin byrjaði í A-Skaftafellssýslu um miðjan nóvember 1960 og síðan í hverju sveitarfélagi á fætur öðru. Í Reykjavík hófst hún opinberlega með fjölsóttum fundi í Austurbæjarbíói 12. mars 1961. Má geta þess til gamans að á þeirri samkomu las Halldór Laxness upp úr Paradísarheimt og var þetta í síð-

nefari fyrir þau tók eru hræðsla launamanns og bótaþega við hefndarráðstafanir af einhverju tagi. Enda gaf Morgunblaðið tóninn strax og söfnunin hófst í Reykjavík með svohljóðandi feitletraðri forsiðufyrirsögn: *Varið ykkur á Moskvuvíxlinum!*

Það fer ekki milli mála að það dró mjög úr hjartsýni og atorku hernámsandstæðinga þegar undirskriftasöfnunin rann út í sandinn. Eftir það vantaði nærtækt og áþreifanlegt stórverkefni til að keppa að.

gengust þrem sinnum fyrir og þóttu nýlunda. Hin fyrsta þeirra var í Listamanskálanum gamla 3.–11. mars 1962. Helstu atriði hennar voru:

Myndlistarsýning. Þar sýndu verk sín Ásmundur Sveinsson, Barbara Árnason, Benedikt Gunnarsson, Bragi Ásgeirsson, Einar Baldvinsson, Eiríkur Smith, Guðmunda Andréddóttir, Guðmundur Benediktsson, Guðmundur Elíasson, Gunnlaugur Scheving, Hafsteinn Austmann, Hrólfur Sigurðsson, Hörður Ágústsson, Jóhann Briem, Jóhannes Geir, Jóhannes Jóhannesson, Jón Benediktsson, Jón Engilberts, Karl Kvaran, Kjartan Guðjónsson, Magnús Á. Árnason, Ríkarður Jónsson, Sigurður Sigurðsson, Sigurjón Ólafsson, Steinþór Sigurðsson, Sverrir Haraldsson, Svavar Guðnason og Þorvaldur Skúlason.

Skáldavökur tvær eldri og yngri. Þar lögðu til efni eða lásu upp Ari Jósefsson, Ásta Sigurðardóttir, Baldur Óskarsson, Dagur Sigurðarson, Geir Kristjánsson, Guðmundur Böðvarsson, Hannes Sigfússon, Ingibjörg Haraldsdóttir, Jóhannes úr Kötlum, Jón Óskar, Jón Reynir, Jón úr Vör og Þórbergur Þórðarson.

Tónlistarflutningur þar sem fram komu Fjölur Stefánsson, Fritz Weissappel, Hafliði Hallgrímsson, Hallgrímur Helgason, Helga Hauksdóttir, Jakob Hallgrímsson, Jórunn Viðar, Kristinn Gestsson, Kristinn Hallsson, Sigurður Örn Steingrímsson og Sturla Tryggvason.

Sögulegar dagskrár tvær og erindi um íslenska myndlist þar sem eftirtaldir menn lögðu hönd á plóginn: Bjarni Benediktsson frá Hofteigi, Björn Th. Björnsson, Einar Laxness, Gils Guðmundsson, Jakob Benediktsson, Jón Helgason ritstjóri, Páll Bergþórsson, Sveinn Skorri Höskuldsson, Þorsteinn frá Hamri og Þóroddur Guðmundsson frá Sandi.

Þessar nafnarunur hafa visst heimildagildi þar sem upplýsingar um þessa viðburði liggja ekki hvarvetna á lausu. Gildi þessarar menningarviku má meðal annars marka af því að Morgunblaðið, Vísir og Alþýðublaðið reyndu að þegja hana í hel. Morgunblaðið neitaði meira að segja að birta borgaða auglýsingu um hana en sakaði listamenn sem fram komu um að þiggja Rússagull.

Menningarvika 1965

Önnur menningarvika var haldin 1.–7. maí 1965. Frá henni er það einna minnisstæðast að þá var *Sóleyjarkvæði* Jóhannesar úr Kötlum frumflutt með þjóðlagatónlist að frumkvæði Péturs

Sveinbjörn Beinteinsson reisir niðstöng gegn hervaldi í ágúst 1985.

asta skipti um langt árabíl sem hann kom fram á vegum þvífíkra samtaka.

Um haustið 1961 höfðu yfir 50% kjósenda skrifað undir í um helmingi af sýslum landsins og í sumum „Framsóknarhreppum“ nálgadist talan 100%. Söfnunin koðnaði hinsvegar niður í Reykjavík og ýmsum öðrum kaupstöðum og kaupsýslum, t.d. á Suðurnesjum, og henni varð aldrei lokið.

Erfiðleikar við söfnun í Reykjavík og víðar í þéttbýli voru ekki síður skipulagslegir en vegna minna fylgis við málstaðinn. Það er munur á því að koma á sveitabæ og vera boðið uppá kaffi áður en málin eru rædd eða hringja á bjöllu í fjölbýlishúsi og segja erindi sitt í dyrasíma.

Þess ber einnig að gæta að Íslendingar voru lítt vanir því að beita þeirri framhleypli og aðgangshörku sem nauðsynleg er til að unnt sé að framkvæma svo altæka könnun sem stefnt var að. Það stríddi gegn eðli margra einlægra baráttumanna að þrengja sér þannig uppá bláókunnugt fólk.

Engu að síður væri rangt að vanmeta þau römmu tók sem hernámsöfl höfðu á fólki í Reykjavík og víðar. Helsti sam-

Landsfundir og göngur

Samtökin héldu þrjá fjölmenna landsfundi á tveggja ára fresti: Í Reykjavík 1962, Skjólbrekku við Mývatn 1964 og Bifröst í Borgarfirði 1966.

Keflavíkurganga var farin vorið 1961, tveggja daga Hvalfjardarganga 1962 og síðan Keflavíkurgöngur vorin 1964, 1965 og 1968. Það er hinsvegar eftirtektarvert að þessar göngur voru ekki farnar þau vor sem Alþingis- eða sveitarstjórnarkosningar áttu sér stað. Gangan 1962 var heldur ekki farin fyrr en eftir sveitarstjórnarkosningar það ár og var talsvert um það deilt hvort efna ætti til hennar fyrir eða eftir kosningar.

Reykjavíkurganga var hinsvegar farin viku fyrir Alþingiskosningar í júní 1967. Að henni stóð einkum fólk innan samtakanna sem undi því illa að svo virtist sem hermálið væri gert að feimnismáli fyrir hverjar kosningar.

Menningarvika 1962

Þá ber að nefna menningarvökur þær sem Samtök hernámsandstæðinga

Pálssonar. Þá voru og frumsýnd leikritin *Jóðlíf* eftir Odd Björnsson og burlesca da camera eftir Thor Vilhjálmsson: *Ætli- ar blessuð manneskjan að gefa upp andann?* Að þessum leiksýningum stóðu Baldvin Halldórsson, Bríet Héðinsdóttir, Brynja Benediktsdóttir, Erlingur Gíslason, Jóhanna Norðfjörð, Leifur Ingvarsson, Pétur Einarsson og Þorsteinn Ö. Stephensen.

Skáld létu einnig til sín taka á þessari viku en þau voru Guðbergur Bergsson, Guðmundur Böðvarsson, Halldóra B. Björnsson, Ingimar Erlendur Sigurðsson, Jóhannes úr Kötlum, Jón Sigurðsson (nú skólameistari í Bifröst), Jón úr Vör, Þórbergur Þórðarson, Þorsteinn frá Hamri og Þorsteinn Valdimarsson sem þá mun í fyrsta skipti hafa kynnt limur sínar opinberlega.

Á vikunni bar það og til nýlundu að sýndir voru dansar við tónlist Bela Bartoks og stýrði Þórhildur Þorleifsdóttir þeim. Hélt Sverrir Hólmarsson erindi með dæmum um gömul danskvæði. Flestum fyrrnefndum atriðum fylgdi tónlist og hafði Atli Heimir Sveinsson mestan veg og vanda af þeirri hlið mála.

Myndlist varð ekki afskipt á þessari viku fremur en hinni fyrstu því að nú sýndu 35 listamenn verk sín á annarri hæð í nýreistum Lindarbæ. Voru þar flestir hinir sömu og á fyrstu vikunni en auk þess bættust við Alfreð Flóki, Ásgerður Ester Búadóttir, Haukur Dór Sturluson, Hjörleifur Sigurðsson, Hreinn Friðfinnsson, Jónas Svafár, Jón Gunnar Árnason, Sigurjón Jóhannsson, Snorri Sveinn Friðriksson og Steinunn Marteinsdóttir.

Og enn sprakk Mogginn.

Listavaka 1967

Hún stóð frá 12. febrúar til 5. mars. Á henni má meðal annars telja til tíðinda að sýndir voru þættir úr leikritinu *Ótti og eynd Þriðja Ríkisins* eftir Bertolt Brecht í þýðingu Þorsteins Þorsteinssonar og undir stjórn Erlings E. Halldórssonar. Mun það í fyrsta skipti sem leikverk eftir þennan höfund hlaut verðuga meðferð á Íslandi. Þá er og einkar minnisstæð ljóðadagskrá með baksviðstónlist eftir Atla Heimi Sveinsson og Leif Þórarinsson. Þessi brot verða að nægja sem sýnishorn af því sem fram fór á vökum þessum.

Útgáfa

Samtök hernámsandstæðinga voru mestan hluta ævi sinnar til húsa í Mjóstræti 3 (Vinaminni). Þau gáfu út ýmsa bæklinga sem nú eru merk heimildarit svosem *Keflavíkurgönguna* og *Tíðindi*

Pingvallafundar 1960. Þá gáfu þau út blaðið *Dagfara* í nokkur ár og ljóðabókina *Hríðarspor* eftir Guðmund Böðvarsson árið 1965.

1968

Talsvert dró úr starfsemi samtakanna þegar líða tók á sjöunda áratuginn. Má telja 1. ágúst 1967 nokkur tímamót þegar skrifstofan í Mjóstræti var lögð niður. Þau störfuðu samt hátt á annað ár í tilbót, efndu til Keflavíkurgöngu 1968 og mótmæltu áþreifanlega herskipaheimsókn og ráðsfundi NATO í Háskóla Íslands sama sumar.

Á því sumri létu samtökin Tékkóslóvakíumálið til sín taka. Um mánaðamótin júlí-ágúst, þrem vikum fyrir innrás, afhentu fulltrúar þeirra sendiráði Sovétríkjanna orðsendingu þar sem lýst var andúð á afskiptasemi Var-sjárbandalagsríkja í innanlandsmálefni Tékkóslóvakíu.

1969

Samtökin troðfylltu Háskólabíó 30. mars 1969 til að minnast þess að tuttu ári voru liðin frá inngöngu í NATO. Þar var meðal annars flutt heimildadagskrá í leikformi með skyggnum um aðdraganda NATO-aðildar og atburði innan og utan Alþingishúss þennan dag. Að fundinum loknum var haldið á Austurvöll þar sem nokkur þúsund

Frá Keflavíkurgöngunni 1976.

manns héldu stuttan fund og endað við bandaríska sendiráðið.

Síðasta aðgerð Samtaka hernámsandstæðinga var í apríl sama ár þegar sjö tugir manna héldu upp í Þjórsárdal til að mótmæla heræfingum Breta í óbyggðum Íslands og afhenda foringja þeirra ályktun þess efnis. Það var þá sem Skúli Thoroddsen lækni skoraði einvígsmann Bretadrottningar á hölm.

Niðurlæging stúdenta

Varla er hægt að segja að aðrir utan Alþingis en Samtök hernámsandstæðinga hafi haldið baráttu gegn hersetu á loft á 7. áratugnum. Þegar var getið um afskiptaleysi ASÍ. Fyrri hluta þessa skeiðs var forysta háskólastúdenta alfarið í höndum herstöðvasinna. Eymdina í viðhorfum þeirra til þjóðfrelismála má marka af ræðumönnum og efnisvali 1. desember.

1959 boðar Jónas Haralz bankastjóri „Viðreisnina“.

1960 boðar Guðmundur Í. Guðmundsson undanslátt í landhelgismálinu, enda var smánarsamningur við Breta þá í undirbúningi.

1961 ræðir Bjarni Benediktsson um „Vestræna samvinnu“.

1962 ræðir Geir Hallgrímsson um „Sjálfstæði Íslands og hættuna af ólýðræðislegum stjórnáslasstefnum“.

Á 1. des. samkomunni í hátíðasal Háskólans 1960 varð reyndar kátlegur atburður. Samkomur þessar höfðu undanfarin ár verið með afbrigðum fámennar en nú brá svo við að salurinn var allt að því fullsetinn strax í upphafi. Þegar svo Guðmundur Í. undanhaldsmaður í landhelginni sté í stólinn reis næstum hver einasti fundargestur úr sæti og gekk út. Forseti Íslands og rektor sátu eftir ásamt örfáum öðrum.

Á árunum 1963 og 1964 sljákkaði heldur í herstöðvasinnum í Háskólan-

um á þann veg að ræðumenn 1. des. og efni þeirra urðu ekki harðsvírad í þágu andlegrar og veraldlegrar hernámsstefnu.

Landið tekur að rísa

Árið 1965 verða nokkur umskipti þegar Sigurður Línal er fenginn sem aðalræðumaður 1. desember og talar um

„Varðveislu þjóðernis“. Sigurður lagði meginþunga á hermannaþjónvarpið sem þá reið öðru hverju húsi á höfuðborgarsvæðinu. Þótti mörgum kveða við óvæntan tón hjá yfirlýstum Sjálfstæðismanni og fyrrum forystumanni vöðustúdenta.

Þessi þróun hélt að nokkru áfram næsta ár þegar séra Þorgrímur Sigurðsson á Staðarstað ræddi um „Andlegt sjálfstæði“. Þorgrímur var einn örfárafnkunnra Sjálfstæðismanna sem höfðu verið virkir á fyrstu landsfundum hjá Samtökum hernámsandstæðinga. Í ræðu sinni sneiddi hann raunar að mestu hjá því að grípa á kýlinu en minntist þó á „smán hersetunnar“. Og hvert orð í slíkum anda úr slíkum munni bergmálaði víða á þeim árum.

1. desember 1967 varð nokkur moggahvellur þegar Sigurður A. Magnússon ræddi um „Ísland á alþjóðavettvangi“. Var það vafalítið skeleggasta ræða gegn erlendri ásælni sem heyrst hafði á vegum Háskólastúdenta um tveggja áratuga skeið. Árið 1968 varð samstaða um að nýkjörinn forseti Íslands Kristján Eldjárn skyldi minnst 50 ára afmælis fullveldis. Og næstu tvö ár tókst einhverskonar örlagakrötum að beina 1. desember að meinlausu snakki. Það var ekki fyrr en haustið 1971 sem sá meirihluti herstöðvaandstæðinga myndaðist meðal stúdenta sem hélt velli fram á þennan áratug þótt 1. des. væri stundum helgaður öðrum framfaramálum.

skal tekinn til endurskoðunar eða uppsagnar í því skyni, að varnarliðið hverfi frá Íslandi í áföngum. Skal að því stefnt, að brottför liðsins eigi sér stað á kjörtímabilinu.“

Að fenginni reynslu var ekki talin vanþörf á að veita stjórn með því lík markmið nokkurt aðhald. Fyrsta merki þess var að háskólastúdentar helguðu 1. des. 1971 baráttu fyrir brottför hersins.

Samtök herstöðvaandstæðinga, þau sem enn starfa, voru stofnuð 16. maí 1972 meðal annars í minningu Jóhannesar skálds úr Kötlum sem þá var nýlátinn. Samtökin héldu minningarfund um Jóhannes í Austurbæjarbíói en fyrsta stórframkvæmd þeirra var baráttuganga frá Hafnarfirði til Reykjavíkur 11. júní og lauk með sjöþúsund manna fundi í Lækjargötu. Á gamlársdag stóðu samtökin ásamt öðrum að miklum mótmælafundi í Háskólabíói vegna loftárása Bandaríkjamanna á Hanoi. Þar töluðu m.a. tveir ráðherrar, formaður utanríkisráðgjafar Alþingis og fv. formaður Íslensk-ameríska félagsins.

Nixon – Pompidou 1973

Um mánaðamótin maí-júní 1973 varð Ísland fyrir þeirri hremmingu að tveir oddvitar Atlantshafsbandalagsins, Nixon Bandaríkjaforseti og Pompidou Frakklandsforseti, áttu fund á Kjarvalstöðum til að reyna að útkljá hagsmunarekstra umbjóðenda sinna. Samtök herstöðvaandstæðinga höfðu í frammi

stóð einnig að. Gangan hélt frá Vonarstræti framhjá sendiráðum stórveldanna, umhverfis Klambratún og endaði með fundi við Sjómannaskólann. Vöktu aðgerðir þessar mikla athygli hinna fjölmörgu erlendu fréttamenn sem hér voru staddir í tilefni fundarins.

Varið land

Þegar kom fram á þjóðhátíðarárið 1974 tóku ýmsir hersetuvínir að óttast að einhver áfangi kynni að nást varðandi ákvæði stjórnarsáttmálans um brottför hersins. Fjórtán þeirra mynduðu samtökin Varið land í janúar og hleyptu af stað undirskriftasöfnun til að skora á stjórnvöld að hætta við öll slík áform. Var nú öflugt við söfnun hernámsandstæðinga 1961 unnt að beita öllu kerfi og tókum Sjálfstæðisflokksins, atvinnurekenda og annarra hernámsaðila til að hræða menn til undirskriftar. Samt náðist ekki í undirskrift nema 40% kjósenda eða minna en Sjálfstæðisflokkurinn einn fékk við Alþingiskosningar í júní.

Herstöðvaandstæðingar snerust hart gegn þessari herstöðvabeidni VL-inga og skrifuðu margir hispurslaust meiningu sína um athæfið. Tólf VL-ingar svörðu þessum skrifum með því að kæra fjölda manns fyrir meiðyrði með miklum fjárkröfum. Hófust nú umfangsmestu málaferli vegna ritfrelsis í sögu þjóðarinnar og voru menn dæmdir í fésektir í undirrétti og hæstarétti. Í framhaldi af því var haustið 1977 stofnaður Málfrelsisjóður til að styrkja menn og verja gegn fjárhagslegum ofsóknum fyrir að láta skoðun sína í ljós á prenti.

Starfsemi SHA

Nokkur vandkvæði urðu á því í fyrstu að ákvarða stefnu samtakanna. Ölli þar miklu að uppúr 1970 deildust ungir vinstrimenn í ýmsa hugmyndahópa og hélt hver fram sínum stórasannleik ótráður. Margir sem höfðu brjóstvit að leiðarljósi litu á þessa þrætubókarlist sem hégóma og hættu að nenna að sækja almenna félagsfundi. Seinna varð ágreiningsefni hvort samtökin ættu að krefjast þjóðaratkvæðis um herinn. Þegar sú stefna varð ofaná gerðust sumir óvirkari en áður. Loks þótti ýmsum gæta amerikaniseringar í músík á vegum samtakanna og sneiddu hjá samkomum þar sem slíkt var yfirvandi.

Á hinn bóginn tóku menn sem áður fúslega þátt í stóraðgerðum og vorið 1976 var farin Keflavíkursanga í fyrsta sinn í átta ár. Aldrei hafa jafnmargir

Samtök herstöðvaandstæðinga 1972

Eftir að Samtök hernámsandstæðinga hættu starfsemi 1969 varð nokkurt hlé á skipulegri þverpólitískri andstöðu við hersetuna. En sumarið 1971 var mynduð ný ríkisstjórn sem hafði þetta ákvæði í málefnaþingningi:

„Varnarsamningurinn við Bandaríkin

Hópurinn sem flutti Sóleyjarkvæði. Frá vinstri: Eyvindur Eiríksson, Margrét Guðmundsdóttir, Gunnar Guttormsson, Sóveig Hauksdóttir, Helga Hjörvar, Edda Þórarinsdóttir, Atli Heimir Sveinsson og Pétur Pálsson.

ýmis mótmæli gegn því að land okkar skyldi gert að vettvangi þessarar herstöðvaandstæðinga. Hámarki náðu þau með fjölmennri mótmælagerð 31. maí, sem Æskulýðssamband Íslands

gengið alla leið eða 7–800 manns. Hernaður NATO-ríkisins Bretlands á Íslandsmiðum vegna 200 mílnanna mun hafa átt sinn þátt í því. Eftir það var fastara skipulagi komið á samtökin á landsfundi í Stapa um haustið. Það ár höfu samtökin aftur útgáfu tímaritsins *Dagfara*. Keflavíkurgöngur hafa síðan verið farnar árin 1978, 1981, 1983 og 1987. Straumsvíkurganga var farin vor- ið 1977, Hvaleyrarganga 1979, Stokks- nesganga 1981 og Hafnarfjarðarganga 1985.

Fyrir utan baráttugöngur hafa sam- tökin haldið herstöðvamálinu vakandi með ýmsu móti á síðasta áratug. Þau hafa jafnan mótmælt komu herskipa eða pótintáta á vegum NATO og vakið athygli á áætlunum um aukin hernaðar- umsvif sem framkvæma átti undir sak- leysislegu yfirsíni. Baráttusamkoma hefur jafnan verið haldin í Reykjavík 30. mars og víðar á landinu öðru hverju. Einkum hafa Þingeyingar verið ódeigir og aldrei sofnað á verði.

Menningardagar 1979

Samtökin stóðu fyrir Menningardög- um á Kjarvalsstöðum í lok mars 1979 í 30 ára baráttuminningu átaka um NATO-aðild.

Á þeirri hátíð var myndlistarsýning tengd hernaði og verkalyð og áttu eftir- taldir listamenn verk á henni: Ágúst Pet- ersen, Ásgerður Búadóttir, Bjarni H. Þórarinnsson, Borghildur Óskarsdóttir, Eiríkur Smith, Eyjólfur Einarsson, Frið- rik Þór Friðriksson, Guðmunda Andrés- dóttir, Guðmundur Ármann, Guðmund- ur Björgvinsson, Gunnar Örn Gunnarss- on, Gunnlaugur Scheving, Gylfi Gísla- son, Hafsteinn Austmann, Hallsteinn Sigurðsson, Helgi Vilberg, Hildur Hákon- ardóttir, Hringur Jóhannesson, Ingi- berg Magnússon, Jón Engilberts, Jón Reykdal, Kristján Kristjánsson, Magnús Pálsson, Magnús Tómasson, Ragnheið- ur Jónsdóttir, Ríkharður J. Valtingoer, Róska, Sigrid Valtingoer, Sigurður Örn Brynjólfsson, Sigurður Þórir Sigurðs- son, Sigurjón Ólafsson, Snorri Arin- bjarnar, Tryggvi Ólafsson, Þorvaldur Skúlason og Örn Þorsteinsson.

Frá rithöfundum komu fram Áni Larsson, Ása Sólveig, Baldur Óskars- son, Birgir Svan Símonarson, Böðvar Guðmundsson, Einar Ólafsson, Eyvind- ur Eiríksson, Flosi Ólafsson, Guðlaugur Arason, Helgi Sæmundsson, Ingibjörg Haraldsdóttir, Jón frá Pálmholti, Jónas Svafar, Kristinn Einarsson, Nína Björk Árnadóttir, Njörður P. Njarðvík, Ólafur Haukur Símonarson, Pétur Gunnarsson og Sigurður Guðjónsson.

Þessir tónlistarmenn komu fram: Anna Rögnvaldsdóttir, Guðný Guð- mundsdóttir, Gunnar Egilsson, Helga Hauksdóttir, Helga Þórarinsdóttir, Jón H. Sigurbjörnsson, Jón Sigurðsson, Katrín Árnadóttir, Kolbrún Hjaltadóttir, Lawrence Frankel, Manuela Wiesler, Oliver Kentish, Ólöf Kolbrún Harðar- dóttir, Scott Gleckler, Sesselja Halldórs- dóttir, Sigrún Gestsdóttir, Sigurður I. Snorrason og Victoria Parr. Af nýjum tónverkum voru flutt *Úr dagbók haf- meyjunnar* eftir Sigurð Egil Garðarsson, *Sóley* eftir Jónas Tómasson og *Maí- stjarnan* eftir Jakob Hallgrímsson.

Þá var flutt dagskrá um sögu her- stöðvamálsins og lesnir valdir kaflar úr bókmenntaverkum sem tengjast því eftir Ástu Sigurðardóttur, Björn Bjarnar, Böðvar Guðmundsson, Einar Braga, Guðberg Bergsson, Halldór Laxness, Jakobínu Sigurðardóttur, Jóhannes úr Kötlum, Ólaf Jóhann Sig- urðsson, Stein Steinarr, Svövu Jakobs- dóttur, Tryggva Emilsson og Vilborgu Dagbjartsdóttur. Einnig var sett upp ljósmyndasýning um sögu hernáms- andstöðu. Félagar úr Alþýðuleikhúsinu sýndu nokkra skoppætti og lásu úr bréfi frá Rósu Luxemburg í þýðingu Hrafn- hildar Schram.

Fjöldafundur var haldinn í Háskóla- bíói 31. mars og sérstök hátíð baráttu- kvikmynda var í Félagsstofnun stúdenta vikuna á eftir.

Um sama leyti gáfu samtökin út ljóða- bókina *Sól skal ráða*, safn baráttu- kvæða gegn hersetu og vígbúnaði 1954–1979. Mátti kalla hana einskonar framhald ljóðasafnsins *Svo frjáls vertu móðir* sem út kom 1954. Nokkru síðar gáfu þau út hljómplötu í sama anda sem bar heitið *Eitt verð ég að segja þér* og er tekið úr Völuvísu Guðmundar Böðvarssonar.

Friðarhreyfingar

Á þessum árum hefur mjög aukist samvinna við erlendar friðarhreyfingar. Þannig unnu SHA með öðrum óháðum friðarhreyfingum á Norðurlöndum að stefnumörkun varðandi Kjarnorku- vopnalaust svæði á Norðurlöndum. Var samþykkt um það mál gefin út eftir samráðsfund hreyfinganna í Reykjavík 23.–24. apríl 1983. SHA eru aðili að samstarfshópi til að þrýsta á um að þessar tillögur nái fram að ganga.

Annar meginvettvangur samtakanna í alþjóðlegu starfi hefur verið Friðar- samband Norðurhafa (North Atlantic Network) en fjölþjóðleg ráðstefna þess var haldin í Reykjavík 24.–26. ágúst 1984. Innan Friðarsambandsins starfa

hreyfingar sem einkum beita sér gegn vígvæðingu Norður-Atlantshafsins, jafnt herstöðvum á landi sem kjarnorku- vopnum um borð í skipum, kaþátum og flugvéllum. Friðarsambandið hefur tengsl við hreyfingar um allan heim sem vinna að friðlýsingu hafanna.

Á undanförunum árum hafa verið stofnaðir hér á landi ýmsir hópar sem berjast gegn kjarnorkuvá og fyrir friði. Hefur náðst góð samvinna milli þeirra um aðgerðir. Friðarpáskar á þeirra veg- um voru haldnir árið 1984 og á friðarári Sameinuðu þjóðanna 1986 stofnuðu þeir Samstarfshóp friðarhreyfinga en í honum eru: Friðarhópur fóstura, Friðar- hópur listamanna, Friðarhreyfing ísl. kvenna, Menningar- og friðarsamtök ísl. kvenna, Samtök ísl. eðlisfræðinga gegn kjarnorkuvá, Samtök herstöðva- andstæðinga, Samtök lækna gegn kjarnorkuvá og Samtök um kjarnorku- vopnalaust Ísland. Í þessu samhengi má einnig nefna rokklistamenn sem héldu hátíðina „Rokk gegn her“ í Laug- ardalshöll 13. sept. 1980.

SHA hafa beitt sér talsvert í þeirri friðarumræðu sem hófst að marki upp- úr 1980. Keflavíkurgöngurnar 1981 og 1983 voru t.d. nefndar friðargöngur og bar þar mikið á kröfum gegn kjarnorku- vopnum. Samtökin buðu Edward P. Thompson að halda ræðu í Háskólabíói 1982 en hann var einn af frumkvöðlum þeirrar fjöldahreyfingar sem reis í Evrópu gegn uppsetningu meðal- drægra eldflauga.

Dagana 5.–10. ágúst 1985 stóðu samtökin að viðamiklum aðgerðum í 40 ára minningu kjarnorkuárása á borg- irnar Hírósíma og Nagasaki. Kertafleyt- ing var á Reykjavíkurtjörn að kvöldi 5. ágúst og síðan reistar friðarbúðir í ná- grenni Keflavíkur. Logaði friðareldur við hlið herstöðvarinnar frá 6.–9. ágúst en aðgerðinni lauk með göngu frá Hafn- arfirði til Reykjavíkur 10. ágúst.

Þegar fundur þeirra Reagans og Gorbatsjofs var haldinn í Reykjavík haustið 1986 stóðu friðarhreyfingarnar að stór- fundi á Lækjartorgi. Auk þess bauð SHA hingað til lands bandarísku baráttu- söngkonunni Joan Baez og hélt hún hér tónleika sem m.a. var sjónvarpað.

Samtökin stóðu að göngu niður Laugaveg á Þorláksmessu 1983 og hafa síðan boðið öðrum friðarhreyfingum til samstarfs bæði um Þorláksmessu- göngu og kertafleytingu á Reykjavíkurtjörn. Eru það orðnir árlegir viðburðir.

Vonin blíð

Þetta kann að vissu leyti að þykja heldur dapurleg þula. Nær hálfri öld eft- ir stríðslok í Evrópu er Ísland enn her-

setið þrátt fyrir linnulausa baráttu í ýms-um myndum. Frammi fyrir slíkri staðreynd hættir sumum kappsfullum mönnum til að leggja árar í bát.

Það væri þó skortur á staðfestu. Vel má minnast þess að hundrað ár liðu frá því sjálfstæðisbarátta okkar gegn Dön-um hófst fyrir alvöru kringum endur-reisn Alþingis þar til Ísland var orðið fullvalda lýðveldi.

Það er líka verðugt að hafa í huga að því fór fjarri að „öll þjóðin“ stæði að baki Jóni Sigurðssyni og félögum í undan-sláttarlausri baráttu þeirra á 19. öld eins og þrásinnis er gasprað um í hátíðaræðum. Það var einarður en ekki alltaf fjölmennur flokkur sem fylgdi Jóni gegnum þykkt og þunnt og hélt merkinu á loft eftir að hann féll frá. Og að sjálfsgöðu var þessi flokkur lengstum í stjórnarandstöðu.

Orðstír baráttumanna fyrir þjóðfrelsi deyr aldrei. Margir áttu blómaskeið sitt í því heilaga stríði sem rakið hefur verið. Þótt Sigurbjörn Einarsson hlyti seinna meiri vegtyllur í samfélaginu munu innblásnar ræður hans á fimmta áratugnum gegn erlendri ásælni halda nafni hans lengst á lofti. Og nú er sem oftast hollt að hugleiða spámannleg orð Halldórs Laxness í Íslandsklukkunni þegar Arnas Arnæus neitar að gerast jarl Hamborgarmanna:

„Maður sem ætlar að kyrkja lítið dýr í greip sinni mun að lokum þreytast. Hann heldur því armsleingd frá sér, herðir takið um kverkar þess sem má, en það deyr ekki; það horfir á hann; klær þess eru úti. Þetta dýr mun ekki vænta sér hjálpar þótt tröll komi með blíðskaparyfirbragði og segist skuli frelsa það. Hitt er lífsvon þess að tíminn sé því hallkvæmur og líni afl óvinnar þess.“

Nú gerðist það að vísu skömmu eftir að þessi orð voru skrifuð að tröll tók okkur undir „vernd“ sína. En jafnvel tröll geta orðið þreytt. Og það má aldrei gleymast að herstöðvafíknin stafar ekki nema að hálfu leyti frá Bandaríkjaher. Enn hættulegri þrýstihópur eru íslenskir verktakar og kaupsýslumenn sem hafa rakað saman hermangsróða í nærrellt hálfa öld. Það er til dæmis ekki lítið hagsmunamál fyrir verktaka að fá verkefni fyrir öll milljónatækin sín og taka þátt í byggingu nýs herflugvallar. Þessir aðilar eru mjög voldugir innan þeirra fyrirtækja sem standa á bak við stærstu stjórnmálaflokkana.

Þeir dagar kunna að koma að tíminn verði okkur hallkvæmur. En við glötum því tækifæri nema ætíð sé til harðsnúinn flokkur sem gætir þess að láta tröllin ekki gleypa sig.

Porgeir Porgeirsson

Uppblástur

*Víðsýnt er af bjargsins brún
öldur við hún
heima í helguvík*

*Gróðurnál og rötarskot
sækja á brattann
heima í helguvík*

*Uppblástur á næstu grösum
þyngir sporin
heima í helguvík*

*Svíður undan landlægum
bónarvegum
heima í helguvík*

*Fangstaðar er ljáð á kviku
fóstru minnar
heima í helguvík*

*Pungur sjór og hengiflug
svíkur engan
heima í helguvík*

Geirlaugur Magnússon

innan úr skápnium

*hefur dvalist
í skápnium
því ekkert að fela*

*en frá þessari stundu
kem
innan úr skápnium*

*veifandi pálmagreinum vodkaflöskum
árituðum bæklíngum
og eina eintakinu
af gömlu símaskránni*

*sem geymir enn nöfn allra samsærismanna
og eiðinn
sem sóru áðren
hurfu hver í sinn skáp
með ekkert að fela*

Landhelgisbaráttan og NATO

Viðtal við Lúðvík Jósepsson

Landhelgismálið og útfærsla landhelginnar úr 3 mílum í 200 á árunum 1952–1975 er eitt af merkustu málum síðari áratuga. Sögulegu sjónarmiði gengur það næst á eftir sjálfstæðismálinu, fullveldinu 1918 og stofnun lýðveldisins 1944. Þarna var ekki einungis lagður grunnurinn af lífsafkomu þjóðarinnar um langa framtíð með yfirráðum á auðlindum hafsins og stjórnun fiskveiðanna heldur var einnig rudd braut á alþjóðavettvangi og lagðar línur um alþjóðalög og hafréttarmál. Þarna voru Íslendingar í fararbroddi og leiddu þróun sem öll ríki hafa fylgt.

Enginn Íslenskur stjórnmalamaður hefur tengst landhelgisbaráttunni nánari böndum en Lúðvík Jósepsson en hann var sjávarútvegsráðherra í þau tvö skipti sem mestur stýrr varð um málið og milliríkjaátök. Fyrir vikið mun nafn hans uppi meðan íslensk saga er rituð. Nú á 40 ára afmæli NATO fór Dagfari á fund Lúðvíks og bað hann að rifja þetta mál upp og þá sérstaklega hvernig NATO-varnirar reyndust í þau einu skipti sem Íslendingar hafa staðið augliti til auglitis við fallbyssukjafa og herskipaögn.

4 mílur og viðskiptabann

Þegar fjallað er um landhelgismálið í heild verðum við að byrja á að gera okkur grein fyrir hinum einstöku áföngum baráttunnar. Á tæpum aldarfjórðungi, frá 1952–1975 var landhelgin færð í fjórum skrefum úr 3 sjómílum í 200. Í tvö skipti gekk það sviftingalítið fyrir sig, ekki átakalaust en tiltölulega rólega. Það var árin 1952 og 1975. En í hin tvö skiptin, 1958 og 1972, ruddum við brautina á alþjóðavettvangi og það kostaði veruleg átök á Íslandsmiðum og Þorskastríð.

Fyrsta deilan sem við lendum í út af landhelgismálinu eftir að við erum orðnir aðilar að NATO er auðvitað útfærslan í 4 mílur árið 1952. Þá skorti nú ekki á að vinir NATO og talsmenn fyrir aðildinni færu með mál Íslands og þá eins og reyndar í öllum hinum landhelgisdeilunum – þá var það yfirlýst af hálfu

Lúðvík Jósepsson.

allra flokka að hér væri um lífshagsmunamál Íslendinga að ræða, hér væri um það að tefla hvort Íslendingar fengju haldið sæmilegu lífi í þessu landi eða ekki, svo mikið lá nú undir. Þá fór nú að reyna nokkuð á samstarfið við NATO því segja má að allan tímann frá útfærslunni 1952 og þar til að stjórn Ólafs Thors fellur 1956 hafi verið stanslaus barátta milli Íslendinga og Breta. Hún kom aðallega fram í löndunarbanni á íslenskan flota á Bretlandseyjum. Ólafur Thors átti í stappi við framámenn í NATO og breska ráðherra og marg ítrekaði þá skoðun sína að þeir væru að brjóta gegn anda NATO-samningsins og neita Íslendingum um þann rétt sem alþjóðadómstóllinn í Haag hafði fellt úrskurð um að væri í samræmi við alþjóðalög. Eigi að síður var viðskiptabanni haldið til streitu af einu af aðalríkjum NATO. Það átti að svelta okkur inni.

Í augum NATO-sinna hlýtur þetta mál að hafa farið dapurlega. NATO sem ætlaði að verja okkur og vernda gegn óvininum, Rússum, kom hér að litlu haldi. Viðskipta- og löndunarbannið, sem stóð í 4 ár, kom að engu gagni vegna þess að Rússar gerðu við okkur stóran viðskiptasamning og keyptu af okkur fiskafurðirnar allar, óvinurinn leysti málið.

12 mílur 1956

Fyrir kosningarnar 1956 var yfirlýstur vilji allra flokka að vinna að stækkun fiskveiðilandhelginnar og allir töldu þetta „lífshagsmunamál“ eins og fyrri daginn. Eftir kosningarnar var mynduð vinstristjórn Hermanns Jónassonar þar sem ég átti sæti sem sjávarútvegsráðherra en Guðmundur Í. Guðmundsson var utanríkisráðherra að hálfu Alþýðuflokks. Í stjórnsáttmálanum var alveg skýrt að flokkarnir skuldbundu sig til að færa landhelgina út í 12 mílur. En það tók okkur samt full tvö ár að koma þessu máli í framkvæmd. Þá var nefnilega kominn í ljós meiriháttar ágreiningur innan stjórnarinnar og meðal stjórnmalaflokka í landinu og ákveðinna flokksbláða. Þá snýst málið orðið augljóslega um að hætta sé á því að Íslendingar lendi í deilu við NATO eða aðildarríki þess. Innan ríkisstjórnarinnar hika kratarinn og í stjórnarandstöðu er Sjálfstæðisflokkurinn meira en lítið beggja blands.

Skeyti frá Spaak

Fyrri hluta árs 1958 var svo komið að NATO var farið að hafa bein afskipti af málinu og opinber þegar framkvæmdastjóri þess Paul Henry Spaak snýr sér til NATO-flokkanna á Íslandi og eggjar þá lögeggjan að standa ekki við útfærsluna í 12 mílur nema samkomulag verði gert innan NATO um málið. Hann lét í það skína að hann gæti hugsað sér samkomulag á þeim grundvelli að útfærslan næði ekki nema að litlu leyti til skipa frá NATO-þjóðum og vildi fá frest frá umsömdum útfærslutíma til þess að taka málið upp innan NATO.

Þetta kemur fram í geysi miklu og frægu skeyti, frá því í maí 1958, sem Spaak sendi Hermann Jónassyni forsætisráðherra. Meginefnið var að forsætisráðherra Íslands skyldi nú minnast NATO og miða afstöðu sína í landhelgismálinu við það að ekki komi til erfiðleika innan þessa þýðingarmikla bandalags.

Hermann Jónasson svaraði þessu skeyti á sama hátt persónulega og neitaði að verða við þessari málaleitan,

landhelgisútfærslan sé umsamin og ákveðin og hann geti ekki orðið við kröfum NATO. Hins vegar gerði Sjálfstæðisflokkurinn formlega og opinbera samþykkt vegna skeytisins þar sem foringjar flokksins lýsa því yfir að þeir vilji verða við beiðni NATO, fresta málinu og semja um það innan bandalagsins. Guðmundur Í. og þeir kratarnir höfðu um langt skeið verið í makki við NATO og voru einnig hlyntir kröfum bandalagsins.

Um þetta stóð svo hið mesta taugastríð og stjórnin var að springa á málinu. Eftir nokkurra daga þóf og marga næturfundi fór þó svo að Alþýðuflokkurinn gagnaði og féllst á að landhelgin skyldi færð út og að þar yrðu engin sérreittindi NATO eða NATO-ríkjum til handa. Ástæðan var einföld, hræðsla við kosningar og almenningsálitið í landinu. Yfirgnæfandi meirihluti þjóðarinnar var upptekinn af landhelgismálinu en ekki af einhverjum NATO-hagsmunum.

Landhelgin var svo færð út í 12 mílur þann 1. september 1958 og í kjölfarið hófust ofbeldisaðgerðir breska NATO-flotans á Íslandsmiðum. Foringjar NATO höfðu miklar áhyggjur af málinu og voru sí og æ að pressa á íslenska stjórnmalamenn, þar sem þeir þóttust hafa ítök, um að láta undan og ganga til samninga og skapa sérstöðu handa meðlimabjóðum NATO.

Uppgjafarsöngvar

Í þessu máli fann ég ákaflega skýrt fyrir NATO-veilunni og kynntist blendinni afstöðu manna. Alþýðuflokkur og Sjálfstæðisflokkur voru harðir NATO-flokkar. Ég vissi jafnvel um vissar sprungur í Framsóknarflokki, þar sem Hermann stóð sig þó með ágætum, en auðvitað var það vitað að amk. hálfur flokkurinn var NATO-flokkur. Því var það eitt af höfuðáhersluatriðum mínum þessi tvö ár, sem þurfti að bíða eftir útfærslunni, að byggja upp bak-

landið, það varð að treysta á almenningsálitið í landinu. Mér var ljóst að málið var tapað í flokkunum, það var tapað í ríkisstjórn, það var tapað þar ef við ekki fengjum fólk úr öllum flokkum til að þrýsta á um efndir þess. Það var það sem ég var að gera með fjórðungsráðstefnum, landsráðstefnum, eilífum fundum, eilífum samþykktum hjá öllum verkalyðsfélögum og öllum hreppsnefndum – allsstaðar voru framámenn í Sjálfstæðisflokknum fengnir til þess að flytja tillögur um landhelgismálið og allsstaðar varð það svo að þessir menn, meira að segja allt upp í Svein Ben., voru látnir vitna hér á opinberum fundum. Mikill meirihluti Sjálfstæðisflokksins var á þeirri skoðun að stækkun væri lífshagsmunamál jafnvel þótt þeir væru NATO-sinnar. En það kom að því að ýmsir sjálfstæðisflokksforingjar sprangu á limminu og menn sem skrifuðu í Moggann sögðu: „Eru menn vit-

Grindvíkingar loka hliði bandarísku herstöðvarinnar í janúar 1976.

Bresk NATO-herskip á leið á Íslandsmið
að vernda breska landhelgisbrjóta.

lausir? Hafa þeir ekki áttað sig á því að NATO er okkur þýðingarmeira en landhelgismálið. Það þarf að líta á þetta í víðara samhengi. Vernd NATO er miklu dýrmætari en landhelgismálið. Þetta sagði einn af ritstjórum Moggans opinberlega. Lífshagsmunamálið, spurningin hvort þjóðin gæti lifað í landinu, var aukaatriði miðað við það að vera meðlimur í NATO og eiga vernd þess vísa. Þarna kom upp alger fallítpólítík.

Seinna snarsnýst Mogginn á einni nóttu, þeir voru ekki svo vitlausir að tala á móti 100% skoðun Íslendinga, og fer að fordæma herskipaárásir Bretá á miðunum og ásakar þá um að slíta í sundur vestræna samvinnu osfrv. En alltaf var þó þetta kvak um að NATO sé okkur lífshagsmunamál líka og hvort ekki sé rétt að hægja sóknina og semja um málið.

Kommúnistaráðherrann á Íslandi

Ég sagði hins vegar, og við sem harðastir vorum í þessu máli, að þetta væri ekkert NATO-mál og að NATO kæmi það ekkert við. Þetta væri mál Íslands og þeirra sem vildu við okkur deila en ekki NATO. Ég ítrekaði það jafnan að ég gerði ekki kröfur til að Ísland segði sig úr NATO vegna þessa máls. Ég var andvígur NATO aðild Íslands af öðrum ástæðum fyrst og fremst. En við Mogga-menn sagði ég að það væri lygi sem þeir héldu fram, og allir erlendu fréttamennirnir komu héðan uppfullir af, að landhelgisútfærslan stafaði af því að kommúnistaráðherrann á Íslandi vildi nota málið til að koma landinu úr NATO. En mér var auðvitað ljóst eins og öðrum

að það gat enginn maður forðað því að mikil hugafarsbreyting yrði gagnvart NATO og hernum hér þegar við vorum komnir í gallhörd átök við eitt af voldugustu forysturíkjum bandalagsins. Enda tók fólk sig til og vildi loka Grindavíkureginum, loka Keflavíkurhlíðunum og reka herinn úr landi. En þeir sem hæst höfðu þarna það voru ekki hinir gamalgrónu herstöðva- og NATO-andstæðingar, þetta voru íhaldsmenn sem sögðu að nú kæmi í ljós að þessar varnir væru til einskis. Það var auðvitað ekkert óeðlilegt, svona sálfræðilega séð, að það fólk sem hafði verið blekktil að trúa á erlenda hvernd yrði fyrir dálitlu áfalli.

Undansláttarsamningar

Það eru bullandi átök á Íslandsmiðum allt haustið 1958 en þegar kemur fram í desember þá springur stjórnin eins og vant er á innlendum efnahagsmálum. Landhelgismálið var þá komið á fullan skrið og enginn gat stoppað það. Síðan búum við við pólitískt máttleysisástand allt árið 1959 og minnihlutastjórn kratanna í skjóli Sjálfstæðisflokksins. Árekstrar halda áfram á miðunum en þó er meira og minna svikist um að halda uppi fullri landhelgisgæslu eins og auðvelt er að sanna. Svo kom Viðreisnarstjórnin og sama ástand hélst um hríð. Þá var beðið eftir alþjóðlegu hafréttaráðstefnunni í Genf 1960. Þar héldu menn að málið fengi kannski viðunandi lausn fyrir okkur. Þangað fórum við Hermann Jónasson og stóðum saman

sem einn maður, þarna var Bjarni Ben. og Guðmundur Í. og Ólafur Thors. Ólafur skaut svo til London til að reyna að baksa í málinu og af því baktjaldamakki eru til frægar sögur og alltaf lá í loftinu blóðhræðslan um það að íslenska þjóðin væri að verða andsnúin NATO.

En svo fór nú ráðstefnan stóra í Genf þannig að engin lausn fékkst en hins vegar kom þar berlega í ljós stuðningur Bandaríkjanna við Bretá. Honum höfðum við reyndar alltaf fundið fyrir þótt þau héldu sér aðeins til hlés vegna hinna miklu hernaðarhagsmuna sinna hér.

Í kjölfar þessa tókst forystumönnum í NATO að fá þá Bjarna Ben. og Guðmund Í., og Viðreisn alla auðvitað, til undansláttarsamninga í landhelgismálinu. Bretar og Vestur-Þjóðverjar fengu heimild til þess að veiða innan 12 mílnanna við Ísland í þrjú ár frá 1961–1964. En það voðalegasta var að við hétum því að færa aldrei lengra en í þessar 12 mílur nema með samþykki Bretá og Vestur-Þjóðverja eða úrskurði Alþjóðadómstólsins. Og til að kóróna skömmina voru engin uppsagnarákvæði í samningnum. Þetta var glaðningurinn sem NATO þrýsti upp á okkur þarna. Það voru þessi ákvæði sem urðu okkur erfiðust þegar við svo færðum út í 50 mílurnar 1972. Hér verð ég að taka það fram að ég leit aldrei svo á að 12 mílurnar væru neinn endanlegur áfangi. Reyndar held ég að flestir sem hugsuðu um málin hafi verið á þeirri skoðun að þessi útfærsla væri einungis áfangi að því marki að við helguðum okkur landgrunnið allt. Í því ljósi verður sá undansláttur, sem þarna kom fram gagnvart Bretum og átti eftir að koma í ljós síðar, óskiljanlegur.

Viðreisnarárin

Á Viðreisnarárunum svokölluðu varð ákaflega sérkennileg þróun í sjávarútveginum. Þá náði síldarævintýrið hámarki sem svo breyttist skyndilega í hrun og martröð. Menn hættu að hugsa um þorskin og löggðust í endalausar síldveiðar. Togaraflotinn drabbaðist niður en æ öflugri floti síldarskipa gekk svo nærri síldarstofminum að við útrýmingu lá. Í veiðigleðinni sást mönnum yfir þol stofnsins og áttuðu sig ekki neitt á neinu fyrr en síldin var horfin. Þá snéru menn sér loks aftur að hinum hefðbundnu miðum og breyttu í skyndi síldarbátunum í togbáta sem þá urðu eins og heldur óhentugir síðutogarar. En á togaramiðunum var mikill fjöldi erlendra skuttogara af nýjustu gerð sem mokuðu upp fiskinum í samkeppni við okkur.

Vinstristjórn og þorskastríð

Árið 1970 var því landhelgismálið á ný komið í sjóðandi brennidepil og kosningar í sjónmáli. Þá myndaðist formlegt samband Alþýðubandalags, Framsóknar og Hanníbalista (Frjálslyndra og vinstri manna) um nýja stefnumörkun í landhelgismálinu sem lögð var fram á Alþingi. Viðreisnarflokkarnir, Alþýðuflokkur og Sjálfstæðisflokkur, felldu hana þó á sléttu af því að þeir voru bundnir af samningunum frá 1964 um að það mætti ekki færa út landhelgina nema með samþykki erlendra aðila. Þar var þetta fína NATO-haft komið á okkur sem nýr meirihluti á alþingi og ný stjórn eftir kosningarnar 1971 varð við að kljást. Við töldum þó að þetta haft gæti ekki bundið okkur um aldur og ævi og hreinlega sögðum samningnum frá 1964 upp þótt öll uppsagnarákvæði vantaði. Þessu fylgdi svo útfærslan í 50 mílur 1. sept. 1972.

Í kjölfarið komu átök við Breta og Vestur-Þjóðverja og hörku mótmæli NATO-þjóðanna í Vestur-Evrópu sem flestar stóðu gegn okkur. Það var jafn grátlegt í þetta sinn eins og áður fyrir íslenska NATO-sinna að „óvinaliðið“ allt, sem þó var alls ekki inn á 50 mílna reglunni, sagði „við virðum lög þessa litla lands og við kippum okkar skipum í burtu“ en „verndararnir“ sögðu „þetta skal kýlt niður með herskipum“. Síðan fengum við gegn okkur herskipaflota og NIMROD þotur Atlandshafsbandalagsins sem sveimuðu yfir landhelginni og njósnuðu um varðskipin. Bæði herskipin og þoturnar notfærðu sér aðstoð, ratsjárleiðbeiningar og slíkt, frá herstöðvum og búnaði NATO á Íslandi.

Á árunum 1972–3 er gífurleg harka á miðunum í kring um landið, árekstrar, klippingar og ásiglingar. Þegar líða tók á árið 1973 var svo komið, eftir að íslensku landhelgisgæslunni hafði verið beitt af fullum krafti, að það sýndi sig að varðskipin gátu hreinsað landhelgina. Þau klipptu veiðarfærin aftan úr hverju skipinu á eftir öðru svo þeir fóru halaklipptir heim. Þá var það sem að bresku skipstjórnarnir neituðu einum rómi að halda áfram veiðum og sigldu út úr landhelginni. Þeir sögðu að það sýndi sig að þessi herskipavernd væri gagnslaus og ekki dygði minna til en skjóta íslensku varðskipin í kaf.

Guðmundur Kernersted minnst þessa dags, er þeir sigldu allir útfyrir, í æviminningum sínum. Þá var hátíðisdagur hjá Gæslunni. Þarna sýndi það sig nefnilega að við gátum sigrað þá með okkar aðferðum. Að auki höfðu veiðar Bret-

anna verið svo kosnaðarsamar að þetta gat aldrei gengið til lengdar. Þetta var hringavítlaust úthald og alveg vonlaust.

Ólafur glúpnar

NATO, með Josep Luns í broddi fylkingar, byrjaði nú opinber afskipti af málinu með eilífum símtölum, skeytasendingum og skyndiferðum hingað til Reykjavíkur og til London. Í hans augum var deilan milli tveggja NATO-þjóða aðalmálið en fiskveiðarnar við Ísland og lífsafkoma smáþjóðarinnar aukaatriði. NATO er viðkvæmnispunktur hjá íslenskum stjórnmálamönnum og á þeim forsendum var alltaf reynt að pressa þessa menn til undanhalds. Luns fékk Breta til að draga herskip sín út fyrir 200 mílna mörkin enda yrði „gentelmans agreement“ um það að engir breskir togarar yrðu áreittir á meðan þótt þeir færu inn fyrir. Jafnframt kemur hann því einhvern veginn í kring að Ólafur Jóhannesson þiggi boð frá Heath forsætisráðherra Breta um að koma til London til að reyna að koma á sáttum í deilunni.

Við vorum búnir að sigra í þessari landhelgisdeilu og þurftum því ekki að semja um neitt. En það er einmitt þarna sem Ólafur lætur undan og semur þvert ofan í gefin loforð í ríkisstjórninni um veiðiheilmildir Bretum til handa og aflahlut til tveggja ára. Ólafur túlkaði þetta sem endanleg málalok. En eftir tvö ár sögðu Bretar að þeir vildu halda

veiðunum áfram og það gerðu þeir eins og ekkert væri.

Pólitískur sálarháski

Þeir sem hafa trú að því að NATO væri verndari okkar og gætti okkar hagsmuna reka sig á það ár eftir ár í allri landhelgisdeilunni að þótt NATO hafi fengið að hafa hér herstöð og bæki-stöðvar þá hvarflar ekki að forystumönnum þess að verja okkur eða tala okkar máli. Þeir leggjast á sveif með hinum sterka og reyna að pína okkur til undanhalds. Þeir skerast í leikinn til þess eins að pressa okkur til undansláttar. Verndarkenningin reynist alger blekking.

Svo kemur að því sem ég fyrir mitt leyti tel aðalatriði þessara mála. Það er það hve háskaleg áhrif NATO-þátttökan hefur haft á ýmsa íslenska stjórnmálamenn og stjórnmálaflokka sem hafa gegið þessu afli á hönd. Þeir missa fótanna. Þeir sem áður höfðu talað fyrir lífshagsmunamáli þjóðarinnar og þeir sem virtust vera, og voru, sannfærðir um að við yrðum að færa út landhelgina þeir kikna, þeir gugna, þeir fara að láta undan vinum sínum í NATO. Síðan segja þeir opinberlega að NATO sé dýrmætara en landhelgin. NATO megi ekki setja í neinn vanda. Þetta samstarf við NATO hefur holað að innan og grafið í sundur sjálfsvirðingu og sjálfstæði ákveðinna stjórnmálamanna svo þeir hafa kvikað frá því að tala fyrir hagsmunum þjóðar sinnar en gerst málþipur hernaðarbandalags.

Bresk NATO-herskip á Íslandsmiðum.

Baráttan gegn herstöðvum verður að halda áfram

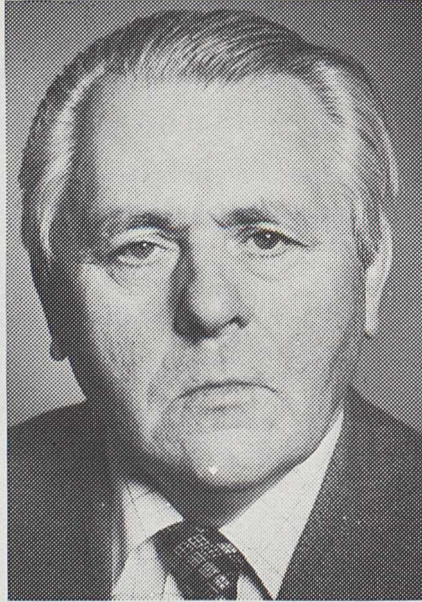
Rætt við Gils Guðmundsson

Gils Guðmundsson var fyrst kjörinn á þing fyrir Þjóðvarnarflokkinn árið 1953 og átti sæti á þingi til 1956. Aftur var hann kosinn á þing á vegum Alþýðubandalagsins og var alþingismaður allt til ársins 1979. Allt frá því Íslendingar gengu í Atlantshafsbandalagið og herinn settist hér að hefur hann staðið manna fremst í flokki gegn hernáminu. Gils átti sæti á þingi árin 1971–74 en þá var við völd ríkisstjórn Ólafs Jóhannessonar og hafði ákvæði í málefna-samningi sínum um að herinn hyrfi úr landi þótt ekkert yrði raunar úr því á endanum. Við ætlum að fræðast af Gils um atburðarásina þessi ár og hvað varð til þess að herinn fór ekki þá.

Hver var aðdragandi þess að herstöðvamálið komst á dagskrá hjá stjórn Ólafs Jóhannessonar?

– Eftir kosningarnar vorið 1971 þar sem viðreisnarstjórnin svonefnda missti meirihluta sinn var mynduð stjórn Alþýðubandalags, Framsóknarflokks og Samtaka frjálslyndra og vinstri manna. Það sem auðveldaði þá stjórnarmyndun og knúði sérstaklega á var sú samstaða sem hafði náðst milli þessara flokka fyrir kosningarnar um ákveðnar aðgerðir í landhelgismálinu, um 50 mílna kröfuna. Það var mikill vilji hjá þessum flokkum, sérstaklega Alþýðubandalagi og Framsóknarflokki að ná saman ríkisstjórn um þetta stóra mál öðrum fremur. Síðan komu önnur mál í tengslum við landhelgismálið eins og byggðamál og svo krafa Alþýðubandalagsins um herstöðvamálið. Vegna þessa eindregna vilja um að mynda ríkisstjórn um landhelgismálið var aðstaðan skárr en oft áður til að ná einhverjum áfanga í hermálinu.

Það hafði verið svo einkennilegt um Framsóknarflokkinn að á hverju flokksþingi eftir annað voru gerðar samþykktir um það að unnið skyldi að brottför hersins. Hins vegar var vítað að allan þann tíma var ekki meirihlutavilji fyrir því, að minnsta kosti ekki á þeirri stundu, í forystu flokksins eða þingflokki. En herstöðvaandstæðingar, bæði innan Framsóknarflokksins og við í Alþýðubandalaginu, vitnuðu náttúru-

Gils Guðmundsson.

lega til allra þessara samþykktar sem æðsta stjórn flokksins hafði gert og það hafði sitt að segja.

Hitt var annað mál að þá eins og alltaf var erfitt að fá fram nokkra ákveðna samþykkt um herstöðvamálið. Ég átti sæti í viðræðunefndinni um stjórnarmyndunina og ég verð að segja það að ég varð fyrir vonbrigðum með þriðja stjórnarflokkinn, Samtök frjálslyndra og vinstri manna, að hann var alls ekki eins eindreginn eða heill í þessu máli og ég hafði vænst. Þar voru ekkert síður en innan Framsóknar menn sem vildu fara sér hægt eða ekkert aðhafast í þessu máli.

Hvaða menn voru það einkum?

– Ég held að hvorki Björn Jónsson né Hannibal Valdimarsson hafi haft mikinn áhuga á því máli.

Magnús Kjartansson, sem var þá í fullu fjöri og harður samningamaður, átti harðastar rimmurnar um að ná fram afdráttarlausum ákvæðum um herstöðvamálið. Hann beitti sér af mikilli hörku og öllu sínu atfylgi fyrir því og við Alþýðubandalagsmenn fylgdum honum allir einhuga og studdum hann í kröfunni um brottför hersins.

Þetta var nokkuð þungt fyrir fæti en þó hafðist þetta og inn í stjórnarsáttmálann fékkst þetta ákvæði: „Varnarsamningurinn við Bandaríkin skal tekinn til endurskoðunar eða uppsagnar í því skyni, að varnarliðið hverfi frá Íslandi í áföngum. Skal að því stefnt, að brottför liðsins eigi sér stað á kjörtímabilinu.“

Mikið var nú togast á um þetta orðalag „skal að því stefnt“ til að reyna að fá það út en þetta var það ítrasta sem virtist vera hægt að teygja menn inn á og varð eiginlega býsna merkilegt skref þegar gera má ráð fyrir því að töluverður meirihluti þingmanna var á móti því að hreyft væri við herstöðvasamningnum.

En sem sagt, það voru tvö atriði sem ollu því að það var þó hægt að ná þessu inn, svo loðið sem það var, annað að hægt var að vitna til aðurnefndra flokks-samþykktar framsóknarmanna um herstöðvamálið og hitt að það var almennur vilji í þjóðfélaginu til þess að þessir flokkar mynduðu ríkisstjórn, sér í lagi til að færa út landhelgina.

Landhelgismálið var sett á oddinn?

– Já, eins og segir í stjórnarsáttmálunum þá skyldi landhelgismálið hafa algeran forgang, enda vitnuðu framsóknarmenn oft í það orðalag þegar farið var að knýja á um efndir í herstöðvamálinu. Reyndar voru allir sammála um það að fyrstu mánuðirnir skyldu fara í undirbúning landhelgismálsins og í rauninni ekki neinar deilur þar um. En þegar fer að líða fram á árið 1972, eftir svona eitt ár, þá förum við Alþýðubandalagsmenn að ýta á að farið verði að sinna herstöðvamálinu. En það gekk seint og mörgu borið við, m.a. því að þar sem það væri viðkvæmt innan sumra stjórnarflokka þá mætti ekki rjúfa eininguna um landhelgismálið. Það er ekki fyrr en vorið 1973 sem loksins er hægt að knýja fram að ósk um endurskoðun varnarsamningsins var send til Bandaríkjastjórnar.

Það hefur þá tekið hátt í ár að ná því fram í ríkisstjórninni?

– Já, við létum okkur lynda fram á árið 1972 að landhelgismálið hefði algeran forgang. Síðan gekk það í

kröfugerð og rekistefnu í nærri heilt ár fram á vor 1973 að fá endurskoðunar-kröfuna fram. Ósk ríkisstjórnarinnar um endurskoðun samningsins var formlega borin fram í lok júnímánaðar 1973.

Atlantshafsbandalagið lét til sín heyra um málið og framkvæmdastjóri þess á þönum milli landa til að vara við því að herinn væri látinn fara. Þrátt fyrir það að hann hefði afskipti af málinu lá fyrir að viðræðurnar færu fram á milli Íslendinga og Bandaríkjanna því þær áttu að snúast einvörðungu um veru hersins hér en ekki aðildina að Nató. Allt árið 1973 er þetta mál mikið í sviðsljósinu og það kemur varla út það eintak af Morgunblaðinu að ekki sé hamrað á því að herinn megi ekki fara.

Þverbrestir innan stjórnarflokkanna fara að koma í ljós þegar leið á árið 1973 og var sýnt að verulegur ágrein- ingur væri milli stjórnarflokkanna í her- stöðvamálinu og ekki þurfti að spyrja um afstöðu Alþýðu- og Sjálfstæðis- flokks. Í áramótageirnum formanna stjórnmalaflokkanna komu fram ólíkar áherslur og gaf það vísbendingar um að harðar deilur væru framundan um her- stöðvamálið.

Þá kemur Varið land til sögunnar. Ekki veit ég um undirbúning þeirra en ég held það hafi verið í ársbyrjun 1974 sem forsprakkar Varins lands eru búnir að skipuleggja undirskrifaherferð sína til stuðnings hernum. Þeir höfðu skipu- lagt sig býsna vel, hófu snögga sókn og varð ótrúlega mikið ágengt. Í yfirlýsingu þeirra stóð m.a.: „Við undirrituð skorum

á ríkisstjórn og Alþingi að standa vörð um öryggi og sjálfstæði íslensku þjóð- arinnar með því að treysta samstarfið innan Atlantshafsbandalagsins, en leggja á hilluna ótímabær áform um uppsögn varnarsamningsins við Bandaríkin og brottvísun varnarliðs- ins.”

Skömmu áður en Varið land birtir niðurstöður sínar leggur Einar Ágúst- son utanríkisráðherra fram tillögur í ríkisstjórninni um brottför hersins í áföngum. Þessar tillögur eru síðan ræddar í ríkisstjórn og stjórnarþing- flokkunum og eftir miklar umræður næst á endanum, 22. mars, samkomu- lag um viðræðugrundvöll við Banda- ríkjamennt. Viðræðugrundvöllur þessi sætir gagnrýni úr tveimur áttum. Ann- ars vegar frá þeim sem telja tillögurnar „ábyrgðarlausar“ og „tryggi engan veg- inn öryggi Íslands,“ eins og fulltrúar stjórnarandstöðunnar í utanríkismála- nefnd komast að orði. Morgunblaðið telur samninginn „svik við íslensku þjóðina og öryggishagsmuni hennar.“ Á hinn bóginn gagnrýna ýmsir herstöðva- andstæðingar tillögurnar harðlega, telja þær óljósar og tákna undanhald og jafnvel hrein svik við ákvæði málefna- samningsins um þessi efni.

Þegar þetta samkomulag er nýgert eru birtar niðurstöður Varins lands en 55.522 einstaklingar skrifuðu undir stuðningsyfirlýsingu við veru banda- ríska hersins hér á landi. Árangur þeirra var satt að segja verulegt áfall fyrir okkur sem höfðum verið að berjast fyrir því að losna við herinn.

Hvernig skýrir þú árangur Varins lands?

– Þeir skipulögðu sig vel, tókst t.d. að ná í forystumenn á hverjum stað, atvinnurekendur, forstöðumenn fyrir- tækja og stofnana og beita þeim fyrir sig. Morgunblaðið hefur líklega verið ennþá sterkara á þeim árum en nú og það hafði hamast til stuðnings herliðinu allan stjórnartímenn. Svo eru eins og oft vill verða margir smeykir við allar hugsanlegar breytingar.

En innrás Sovétmanna í Tékkóslóvak- íu 1968. Heldurðu að hún hafi haft eitthvað að segja í þessu sambandi?

– Já, á sínum tíma hafði hún afar slæm áhrif og sljógvaði alla baráttu lengi á eftir. Enda var oft vitnað til þeirra atburða í Morgunblaðinu og víðar.

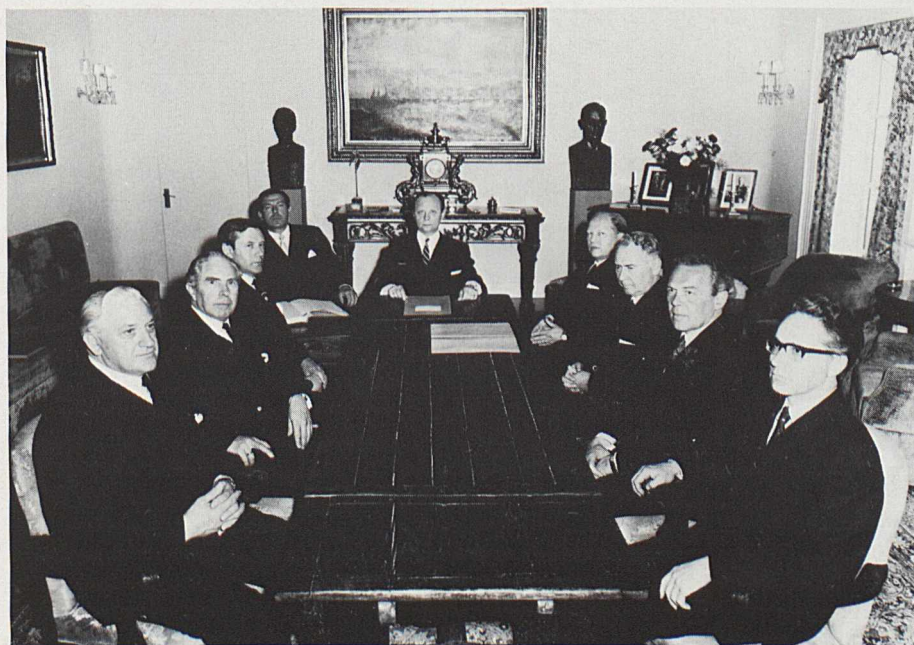
Eitt atriði enn. Í ársbyrjun 1974 ganga margir forystumenn í framsóknarfélög- um og Framsóknarflokki á fund Ólafs Jóhannessonar og afhenda honum ályktun um utanríkis- og varnarmál sem undirrituð er af 170 framsóknarmönnum úr öllum landsfjórðungum. Þetta voru ýmsir sterkir menn í flokknum og hjá SÍS sem beinlínis vara forsætisráð- herra við að halda áfram með málið og það hefur ábyggilega haft sín áhrif.

Hins vegar var það nú þannig með Ólaf Jóhannesson að hann var þéttur fyrir og dálítið þrjóskur og vildi alls ekki gefa þetta mál alveg upp á bátinn. Það var alltaf mikið hald í Ólafi og ef hann sagði eitthvað sem nálgadist já, þá var það nokkuð haldgott. Ég held að hann hafi viljað fá fram vissar breytingar í sambandi við herinn, en þessi harða afstaða framsóknarbroddanna hefur vafalaust orðið til að draga kjark úr mörgum framsóknarmanninum, sem líka kemur greinilega fram í árangri þeirra sem stóðu að Vörðu landi. Samt held ég að hafi verið nokkuð almennt fylgi meðal framsóknarmanna að vilja losna við herinn þegar þetta er sam- þykkt hvað eftir annað á flokkspingum, oftast með verulegum meirihluta og Ólafur hefur tekið mið af því.

Vorið 1974 er málið komið svo langt að utanríkisráðherra er búinn að senda umræðugrundvöll til Bandaríkjanna sem stjórnin stóð að og er þar gert ráð fyrir að herliðið fari héðan á næstu tveimur til þremur árum í áföngum. Ýmsir herstöðvaandstæðingar töldu þennan grundvöll reyndar afar ófull- nægkjandi. Þar var m.a. gert ráð fyrir því að Atlantshafsbandalagið fengi lend- ingarleyfi á Keflavíkurflugvelli til að annast eftirlitsflug í Norðurhöfum og að hópur flugvirkja og tæknimanna dveld- ist á vellinum. Þá áttu Íslendingar að taka að sér að reka allar ratsjárstöðvar á landinu.

Snemma í maímánuði hætta Samtök frjálslyndra og vinstri manna að styðja

Ríkisstjórn Ólafs Jóhannessonar 1971–1974.

stjórnina fyrst og fremst vegna ágreinings um efnahagsmál en Bjarni Guðnason þingmaður þeirra hafði hætt stöðningi við stjórnina árið áður enda orðinn mjög andvígur sínum fyrri flokksmönnum. Botninn dettur sem sagt úr stjórninni og eftir kosningar, 30. júní, kemst á stjórn Framsóknarflokks og Sjálfstæðisflokks, eða eins og það var orðað að Ólafur Jóhannesson myndaði stjórn fyrir Geir Hallgrímsson. Nú, Einar Ágústsson utanríkisráðherra heldur sínu embætti í nýju stjórninni og lendir í því einstæða hlutverki að fara til Bandaríkjanna og sækja tillögurnar aftur og biðjast nánast velvirðingar á því að hafa ýjað að því að þessi her ætti að fara.

Hvert heldurðu að framhaldið hefði getað orðið ef stjórnin hefði ekki farið frá?

– Þegar sest er að samningaborði fæst aldrei allt fram að fullu, ekki síst eins og í pottinn var búið hjá stjórninni. En ég held að ef stjórnin hefði lifað við sæmilega heilsu eitt ár í viðbót hefði náðst einhver áfangi, t.d. að fækka í herliðinu og draga eitthvað úr starfsemi á vellinum. Sumir töldu að í tillögunum væri aðeins um það að ræða að færa hermennina úr búningi, jakka-fatalausnin svonefnda, en það hefði farið mikið eftir því hvernig samist hefði um starfssvið manna á vellinum. En ég held að samningarnir hefðu leitt af sér verulega fækkun og kannski eitthvað hreinni línur um hvaða verk ætti að vinna á Keflavíkurflugvelli.

Það vakti fyrir okkur að fallast á það að Íslendingar tækju að sér það eftirlit sem talið væri eðlilegt. Auðvitað vorum við, sem töldum þetta eitt allra stærsta mál þjóðfélagsins, komnir þarna tölu-

vert út á hálán ís og hefðum ef til vill átt erfitt með að fóta okkur. Á þeim tíma þegar var verið að semja um þetta í ríkisstjórn var nógu erfiður biti að kyngja að játa það að Ísland væri áfram aðili að Atlantshafsbandalaginu. Við höfðum náttúrliga alltaf okkar fyrirvara um að þótt við féllumst á þetta orðalag þá væri það til samkomulags en við værum ekki sammála aðildinni að bandalaginu.

Við höfum nú fjallað um baráttuna gegn hernum á þingi þessi ár en hvað viltu segja um utanþingsbaráttuna?

– Jú, hún átti verulegan þátt í því að halda málinu vakandi, ná til nýs fólks og afla stuðnings við málið. Rithöfundar og listamenn voru áberandi í þeirri baráttu, stúdentar og fleiri og vissulega er liðveisla þeirra mikils virði. En í baráttunni gegn hernum hefur nú jafnan oltið á ýmsu.

Hvað finnst þér um stöðuna núna?

– Ég er nú mest orðinn áhorfandi að þessu öllu saman en ég verð að segja það að mér þykir það mjög miður að það er eins og sú barátta sem er háð núna nái alls ekki nægilega til þeirrar kynslóðar sem hlýtur að bera hita og þunga starfsins í framtíðinni, hverju sem um er að kenna. Það hefur verið þannig nokkuð lengi að allt sem við kenndum á sínum tíma við hugsjónir og hugsjónabarátu er ekki hátt skrifað. Það er eins og alltof margir hafi að undanfögnu litið niður á slíkt og að það væri bara einhver slagur út í vindinn.

En baráttan fyrir herstöðvalausu Íslandi, hún hlýtur og verður að halda áfram og ég vona að þess sé ekki langt að bíða að hún verði háð með meiri árangri en áður.

Geirlaugur Magnússon

utan og ofan við (málstaðinn)

vart á hverju korti
né hverju auga
úr lofti aðeins
í heiðskíru glaðbeittustu vona
bláeygðra prúðbúinna
blóðrauðar
sósuleikar
fjarsýni málgleði
göngunnar löngu

utan úr geimnum

aftur streyma þeir að
brosmildir blíðmálgir
markaðir því fjarræna bliki

skröltormarnir eyðnivarinn
erkiengillinn
utan úr formyrkvuðum geimnum

og leita hælis
í nafni frelsis jafnréttis
og óheftra langana

hét hér ekki eden áður fyrir

Eftirtaldir styrktu útgáfu Dagfara

Atli Gíslason og Magnús M. Norðdahl

Lögmenn · Ingólfsstræti 5

KRON

Kaupfélag Reykjavíkur og nágrennis

Iðja

félag verksmiðjufólks

Lögfræðiskrifstofa

Arnmundar Backman, hrl.

Klapparstíg 27

Verkamannafélagið Dagsbrún

berserkjagleði

glóa í vetrarsól
farvegir
þjóðernis tungu

steyptir
málminum rauða

stígum úr baði bróðir
og göngum til gleði
víga-styrs
verndara vors

Ingibjörg Haraldsdóttir

Ný Natóherstöð í Goose Bay?

Það er ekki einungis hér á landi sem hernaðarbandalagið Nató og talsmenn þess seilast eftir sífellt meira landrými undir hernaðartól sín. Í Labrador í Kanada hafa frumbyggjarnir orðið fyrir barðinu á vaxandi hernaðarumsvifum við Norður-Atlantshaf. Innú indjárnarnir eða Mantagnais-Naskapi indjárnar eins og þeir eru líka kallaðir eru samtals um 10 þúsund og búa í dreifðum byggðum í Austur-Kvíbek og Labrador. Margir þeirra hafa haldið í aldagamla lífnáðarhætti og fara til veiða á hverju vori út í óbyggðir Labrador. Þeir flytja þangað með fjölskyldur sínar og búa í tjaldbúðum þar sem þeir geta leyft börnum sínum að alast upp og kynnst menningu sem á nú í vök að verjast.

Í augum hernaðaryfirvalda eru svæði Innú indjárnanna óbyggð og hafa kanadísk stjórnvöld gefið Nató leyfi sitt til að nota æ stærri hluta þeirra til heræfinga. Í byrjun þessa áratugar hófust lágflugsæfingar Natóherja á þessum svæðum. Flugvélar frá Vestur-Þýskalandi, Bretlandi og Hollandi æfa þar árásir svonefndar „Deep Strike“ þar sem reynt er að fljúga það lágt að vélarnar sjáist ekki á ratsjám. Þetta þýðir að á slóðum Innú indjárnanna æfa hervélarnar flug niður í allt að 30 metra hæð rétt við bústaði þeirra. Svar Natóherja við þeirri kröfu íbúa Evrópu að lágflugsæfingum verði hætt er oft aðeins það að færa sig um set til strjálbýlli staða þar sem þeir búast við minni mótmælum. Og þá hafa augu þeirra beinst að Labrador.

Árið 1985 tilkynnti kanadíska stjórnin þau áform sín að bjóða Nató að byggja hátækni-heræfingastöð í Goose Bay á Labrador. Í stöðinni sem áætlað er að kosti um 800 milljónir dollara myndu um 175 flugvélar verða að æfingum allt árið um kring. Stöðin yrði mesta hernaðarmannvirki sem byggt hefur verið í Kanada frá því á sjötta áratugnum. Auk lágflugsæfinga yrðu þar einnig æfingar á loftbardögum þar sem notaðar yrðu vélar sem fara hraðar en hljóðið. Þær mynda höggbylgjur sem eru mjög skaðlegar. Svæðið sem ætlað er til þessara æfinga er um 50–76000 ferkílómetrar og yrði það allt óbyggilegt. Einnig er

ætlunin að koma upp fjórum æfingarsvæðum á veiðisvæðum Innú indjárnanna nálægt Goose Bay. Ímyndaðar verksmíðjur, brýr, járnbrautir, olíugeymar, flugvellir og önnur skotmörk yrðu reist á þessum svæðum og síðan æfðar árásir á þau.

Það er enn ekki ljóst hvort af þessum áformum verður. Innú indjárnarnir hafa mótmælt þeim harðlega svo og lágflugsæfingum Nató og njóta þeir stuðnings víða um heim. Frumbyggjar landsins telja að kanadíska stjórnin hafi ekki leyfi til að ráðstafa landi þeirra til hernaðarnota og hafa beitt ýmsum ráðum til að vekja athygli almennings í Kanada á málinu. Nú í haust hófu þeir beinar aðgerðir gegn herstöðinni í Goose Bay og settu þar upp friðarbúðir. Aðgerðirnar hófust með því að 75 Innú indjárnar fóru inn á hervöllinn og lokuðu flugbraut þar sem breskar og þýskar vélar voru að æfingu. Þetta var 15. september sl. en mótmælin héldu áfram og 22. sept. fóru þeir aftur inn á völinn til að mótmæla hollenskum F-16 vélum þar og reistu síðan friðarbúðir við enda flugbrautarinnar. Þann 4. október lokuðu 90 Innú indjárnar flugbrautinni frá tveimur stöðum og voru 9 manns handteknir í kjölfar þess. Indjárnunum var þá boðið að fá viðtal við ráðherra héraðsins gegn því að þeir hættu öllum aðgerðum. Því var hafnað og 70 Innú indjárnar fóru aftur inn á flugvöllinn daginn eftir og voru handteknir og boðaðir til réttarhalda nokkrum dögum

síðar. Áfram héldu mótmælin og handtökum fjölgaði. Um miðjan nóvember voru aftur stóraðgerðir bæði í Ottava þar sem fulltrúar frá indjárnunum mættu og í Hollandi þar sem friðarsinnar kröfðust þess að hollenska stjórnin kallaði hersveit sína heim og að Nató hætti heræfingum þarna. Mótmælendur bjuggu í friðarbúðum við hervöllinn í 3 mánuði en 12. desember sl. ákváðu Innú indjárnarnir að loka búðunum en hefja aðgerðir aftur með vorinu.

Með aðgerðunum hefur tekist að vekja athygli fjölmiðla á málinu og einnig hafa Innú indjárnarnir komið sjónarmiðum sínum á framfæri við stjórnvöld og aðra sem málið varðar. Um miðjan febrúar ákváðu kanadískar friðarhreyfingar að taka upp baráttu fyrir málstað indjárnanna og gegn fyrirhugaðri æfingastöð Nató undir kjörorðinu „Nató út úr Nitassinan“ en Nitassinan er nafn svæðisins. Lokaákvörðun um stöðina hefur ekki enn verið tekin og reyndar hefur Nató einnig talað um Tyrkland sem mögulegan stað fyrir þetta hernaðarmannvirki. Beinir það enn athyglinni að nauðsyn alþjóðlegs samstarfs friðarsinna vegna þess að ef hernaðarbandalögin mæta andspyrnu einhvers staðar reyna þau oft að færa sig á annan stað þar sem andstaðan er ekki eins öflug. Aðgerðir Innú indjárnanna hafa þó aukið líkurnar á að þeim takist að hindra áform Nató um að breyta landi þeirra í stríðsæfingavöll.

Samtök herstöðvaandstæðinga hafa boðið kanadíska mannfræðingnum Peter Armitage hingað til lands og mun hann meðal annars flytja ávarp á baráttuhátíðinni í Háskólabíói þann 2. apríl næst komandi.

Peter Armitage sem starfar nú við Memorial University í St Johns á Nýfundnalandi hefur í mörg ár búið meðal Innú indjána í Kanada og unnið að rannsóknum á áhrifum lágflugsæfinga Natóherja og herstöðva þeirra á líf frumbyggja landsins. Hann hefur verið ötull stuðningsmaður Innú indjána í viðleitni þeirra til að stöðva þau áform Nató að breyta landi þeirra í æfingasvæði herflugvéla og gera það þannig óbyggilegt.

Það er við hæfi að nú þegar Nató sækir það fast að fá að byggja herflugvöll á Norðurlandi skuli íslenskir herstöðvaandstæðingar sýna í verki stuðning sinn við baráttu Innú indjárnanna. Því það er einungis með nógu öflugri og vakandi baráttu almennings sem hægt er að hindra sívaxandi vígvæðingu og tryggja raunhæf skref í friðarátt.

Árni Hjartarson

Vígbúnaðarumsvif til friðarþarfa

Aðaleinkennið á afstöðu íslenskra ráðamanna gagnvart vígbúnaðarumsvifum Bandaríkjanna á landinu og í nágrenni þess hefur verið afstaða strengja-brúðunnar. Þegar kippt er í spottana vestanhafs kinka kollar og hneigja sig hausar upp á Íslandi. Nýjasta dæmið um þetta var þegar Baker utanríkisráðherra Bandaríkjanna átti leið hér hjá og hóaði í Jón Baldvin og bað hann finna sig suður í Leifsstöð til að ræða við sig um nýjan varaflugvöll NATO á Íslandi. Ekki vissu menn nákvæmlega hvað þeim fór á milli en daginn eftir var Jón Baldvin með æsing niður á þingi, flutti heitar ræður um ágæti þessa varaflugvallar og dró fram skjöl sem áttu að sanna að flugvöllurinn væri ekki hernaðarmannvirki og kæmi vígbúnaðarmálum ekkert við. Það má segja öðrum pólitíkusum til hróss að Jón Baldvin er eini maðurinn sem reynir að halda þessari fjarstæðu fram. Umræðan er hinsvegar í hinu hefðbundna fari blekkingaleiksins. Flest hernaðarmannvirki sem reist hafa verið hér á landi hafa verið látin heita eitthvað annað en stríðstól á pappírnum.

Alltaf „já, já“, aldrei „nei nei“

Fregnir um ný hernaðarmannvirki eða um aukin umsvif hersins á Íslandi berast oft hingað upp með þeim hætti að fréttir koma af deilum í fjárveitinga-nefndum Bandaríkjaþings. Gott dæmi um það var þegar verið var að þjarka um hvort nauðsynlegt væri að punga út 100.000.000 \$ í stjórmsstöð í Keflavík. Upp á Íslandi spyrja herstöðvaandstæðingar: „Hvað er nú á seyði?“ Í utanríkisráðuneytinu verður fátt um svör fyrr en fyrirspurnir hafa verið sendar vestur og utanríkisráðherra fær að vita að lengi hafi verið ætlunin að koma upp nýrri og fullkominni stjórmsstöð á Keflavíkurvelli, það hafi bara farist fyrir að láta hann vita, en bráðum verði send formleg beiðni. Bandaríkjamenn hafa aldri þurft að hafa áhyggjur af því að strengbrúðurnar upp á Íslandi dansi ekki eftir línunni. Allt frá hernáminu 1951 hefur það aldrei gerst að Íslendingar hafi hafnað

beiðni Bandaríkjamanna um að koma upp nýjum herbúnaði af neinu tagi á þessu tímabili. Vígbúnaðarfrumkvæðið kemur frá Bandaríkjunum, jáyrðið frá Íslandi.

Loranstöðin

Í gruggugri hernámssögu Íslands eru ótal dæmi þess að beitt er lygi, blekkingum, hálf sannleika og allskyns falsi til að troða auknum vígbúnaði upp á land og þjóð. Þegar Loran C stöðin var reist á Snæfellsnesi 1957–1959 var því haldið fram fullum fetum að hún ætti fyrst og fremst að þjóna flugi kringum landið og almennum siglingum. Þetta var sú skýring sem Bandaríkjamenn gáfu og í yfirlýsingum varnarmálaeildar og íslenskra ráðamanna var fullyrt að stöðin hefði engan annan tilgang. Síðan reis stöðin og skemmst er frá því að segja að hún hefur aldrei þjónað flugi og 20 ár liðu frá því að hún var tekin í notkun og þar til hún fór að hafa þýðingu fyrir almennar siglingar. Raunverulegur tilgangur stöðvarinnar var nefnilega allur annar en sagður var. Hann var alfarið hernaðarlegur. Stöðin þjónaði Polaris kjarnorkukafbátum bandaríska flotans. Hún gerði þeim kleift að staðsetja sig án þess að koma upp á yfirborð sjávar. Þannig gátu þeir miðað og skotið kjarnorkueldflaugum sínum með mikilli nákvæmni. Loranstöðin tengdi því Ísland beint við kjarnorkuvopnakerfi Bandaríkjanna en það var Íslendingum aldrei sagt.

SOSUS stöðin

Árið 1984 vitnaðist það að á Íslandi væru lykilstöðvar í kaþbátaeftirlitskerfi Bandaríkjahers, svokallaðar SOSUS stöðvar. Þetta eru hlustunarstöðvar sem tengjast miklum neðansjávarköplum og hlerunarbúnaði sem lagður hefur verið frá ströndinni og út á neðansjávarhryggina sitt hvoru megin landsins, út á Reykjaneshrygg og Íslands-Færeyjahrygg. Þessar stöðvar eru sagðar hafa breytt eðli og meginhlutverki herstöðvanna hér. Enginn virðist þó vita nákvæmlega hvenær þessar stöðvar voru reistar né hvenær kaplarnir voru lagðir. Alþingi fjallaði aldrei um málið og ekki er vítað til að nein ríkisstjórn hafi fjallað um þá. Það eitt er vítað að um 20 ár eru síðan þessar framkvæmdir áttu sér stað en sú útpensla hernaðarmannvirkjanna sem þarna varð bæði yfir land og sjó virðist hvorki hafa verið borin undir kóng né prest.

Þarna eru landslög þverbrotin, bæði er að hernaðarmannvirknin teygja sig út fyrir skilgreind varnarsvæði og að auki hefur Bandaríkjaher engin leyfi til að athafna sig á íslenska landgrunninu.

Kjarnorkuheldu flugskýlin

Í utanríkisráðherratið Ólafs Jóhannessonar gaf hann leyfi fyrir sprengiheldu flugskýlunum frægu á Keflavíkurvelli. Hinar stoltu liðssveitir sem kalla sig „Iceland Defence Force“ eða varnarlið Íslands hugðust nú reisa fyrstu kjarnorkubyrgin sem geta staðið undir því nafni á Íslandi. Það stafaði þó ekki af umhyggju fyrir íbúum þessa skers. Það voru orustuflugvélar sem þurfti að tryggja fyrir hnjaski í kjarnorkuátökum. Þessar flugvélar geta borið kjarnorkuvopn sjálfar og í augum hershöfðingjanna eru þær öllu dýrmætari en tvö hundruð og fimmtíuþúsund mannlíf. Hvorki Ólafur Jóhannesson né aðrir hérlendis vissu þá að þessi flugskýli voru ekki ætluð þeim flugvélum sem í þá tíð voru á Keflavíkurvelli heldur nýrri, stærri og öflugri flugsveit sem búið var

að ákveða að staðsetja á Íslandi og efldi flugstyrk hersins þar um 100%.

Helguvík

Árin 1983 komu upp raddir um það að mikil mengunarhætta væri af olíubirgðastöð hersins fyrir ofan Njarðvík. Alþingi ályktaði samhljóða að vinna þyrfti bráðan bug að því að bæggja þessari hættu frá. Þessi ályktun var síðan notuð sem átylla til að leyfa Helguvík-urframkvæmdirnar margfrægu. Undir yfirskini mengunarvarna var bandaríska hernum leyft að færa út girðingar herstöðvarinnar og reisa olíuhöfn í Helguvík og nýja eldsneytisbirgðastöð á Hólmsbjargi við Keflavík sem jók birgðarými hersins sexfalt eða 600%. Fimm árum eftir að þessar sérstæðu mengunarvarnarframkvæmdir hófust og eftir að það eldsneytisbirgðarými sem tekið hefur verið í notkun við Helguvík er orðið töluvert stærra en Njarðvíkurstöðin gamla þá verður mesta olíuslys sem orðið hefur á Íslandi í Njarðvíkurstöðinni. 75.000 lítrar af olíu láku þar niður í jarðveg og grunnvatn og munu áður en langt um líður eyðileggja til frambúðar núverandi vatnsból Njarðvíkinga.

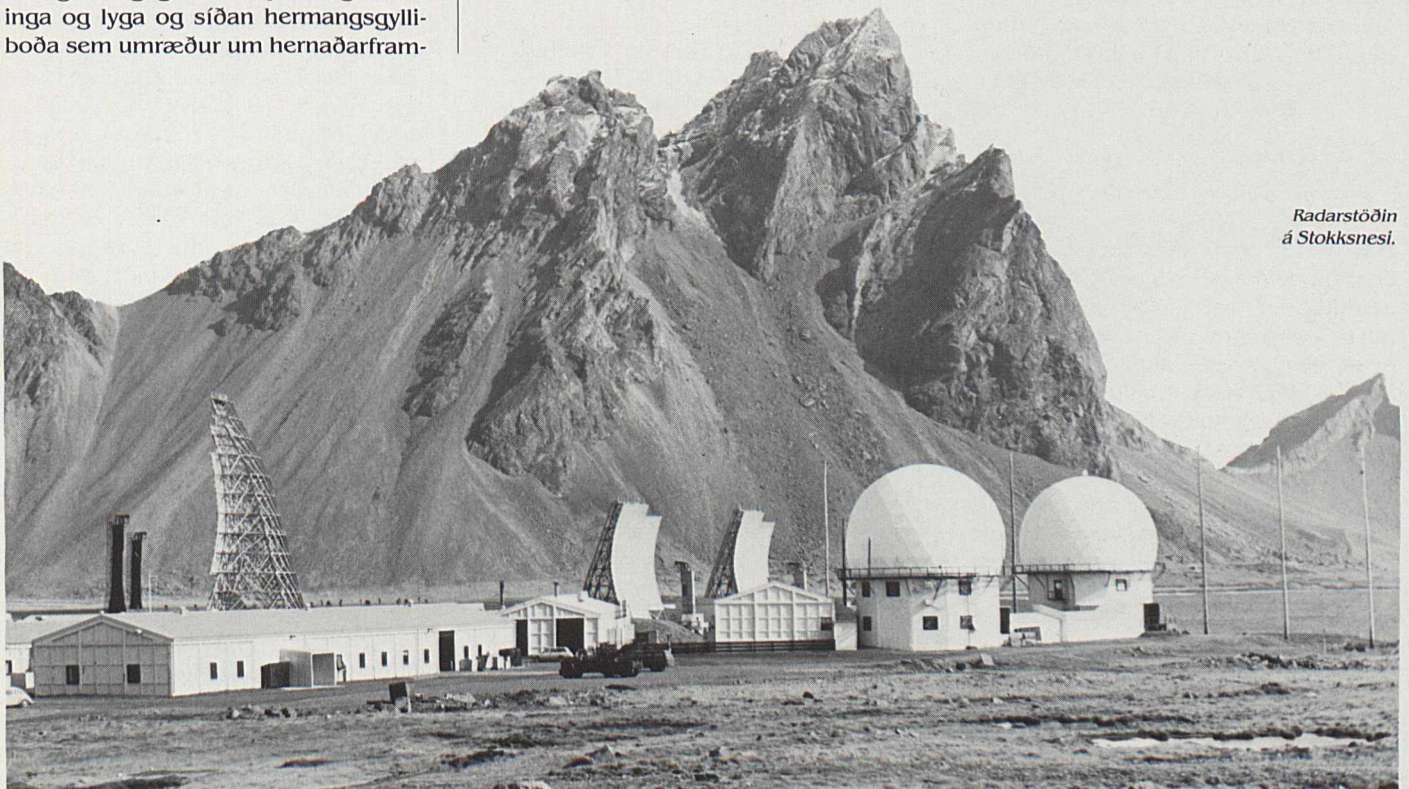
Ratsjárstöðvarnar

Umræðan um ratsjárstöðvarnar á Vestfjörðum og Norðausturlandi er mönnum líklega enn í fersku minni. Hún gekk í gegn um öll þau stig blekkinga og lyga og síðan hermangsgylliboða sem umræður um hernaðarfram-

kvæmdir á Íslandi fara. Lengi vel var reynt að halda því fram að ekki væri um eiginleg hernaðarmannvirki að ræða. Þetta væri fyrst og fremst öryggisbúnaður sem þjóna myndi flugi og ekki síst flota landsmanna. Steingrími Hermannssyni tókst með bolabrógðum að koma málinu í gegn hjá fjórðungs-sambandi framsóknarmanna á Vestfjörðum á þessum forsendum. Í dag reynir enginn að halda því fram að stöðvarnar geti gagnast íslenska flotanum eða að þær séu eitthvað annað en hernaðarmannvirki. Blekkingarleikurinn heldur þó áfram á þann hátt að reynt er að halda því fram að stöðvarnar séu einungis varnarviðbúnaður og geti ekki þjónað sem sóknarvopn. Sagt er að ratsjár þeirra sjái ekki yfir sjóndeildarhringinn eins og fullkomnustu hernaðarratsjár geri. Allt er þetta lygimál því ratsjárstöðvarnar og AWACS flugvélarnar á Íslandi mynda í sameiningu kerfi sem Pentagon kallar *Iceland Air Defence System* eða *IADS*. Kerfi þetta skyggist langt út yfir sjóndeildarhringinn og nær yfir svæði sem er um 3800 km á kant og er liðlega 14 milljón ferkílómetrar að flatarmáli. Það ákvæði herstöðva- og NATO-samninganna að búnaður til árása á önnur lönd skuli ekki vera til staðar á Íslandi hefur verið margbrotið þótt íslenskir ráðamenn þykist ekki vita af því.

Varaflugvöllurinn

Það er engin ástæða til að ímynda sér að önnur lögmál gildi um varaflugvöllinn margumtalaða í Aðaldalshrauni en önnur mannvirki sem Bandaríkjaher eða NATO byggja fyrir sína peninga hér á landi. Margoft hefur verið bent á það að flugvöllirnir á Egilsstöðum og Akureyri, sem brátt munu uppfylla öll skilyrði alþjóðlega varaflugvalla, yrðu að líkindum teknir til hernaðarnota hvort sem okkur líkaði betur eða verr ef til stórataka kæmi á Norður-Atlantshafi. Af hverju leggja Bandaríkjamenn þá ofurkapp á að fá sérstakan varaflugvöll í Aðaldal? Ástæðan er sú að Keflavíkurherstöðin er nú orðin svo stór og mikilvæg í hernaðarkeðjunni að hún þarf orðið sérstakar varnir fyrir sig. Strax og herinn verður búinn að læsa klónum niður í Aðaldalshraun, á hvaða forsendum sem hann kann að koma þangað í upphafi, hefst uppbygging herstöðvar. Varnarsvæði og bannsvæði verða skilgreind. AWACS flugvél, ein eða fleiri, verða hafðar þar að staðaldri, þýrlur og eldsneytisvélar. Orustubotur munu æfa reglulega yfir svæðinu og eldsneytisbirgðastöðvar og flugskýli munu rísa. Fólk sem nú vinnur að landbúnaði, fiskirækt og sjávarútvegi verður vélað til starfa fyrir herinn og í stað þess að vinna að fæðuöflun og öðrum lífshagsmunum mannkyns verður það látið eiga afkomu sína undir því að vígbúnaðarkapphlaupið haldi áfram og ekki verði of friðvænlegt hér á norðurslóðum.

Radarstöðin
á Stokksnesi.

Árni Hjartarson

Whiteheadmálið

Í síðustu tölublöðum Dagfara hefur verið fjallað allnokkuð um bandarísk leyniskjöl sem komið hafa fram í dagsljósið á undanförunum árum, erlenda nýjónastarfsemi hérlandis og tengsl íslenskra stjórnmálamanna við útlenda sendimenn. Umræðan um þessi mál endaði svo í heljarmiklum fjölmiðlahvelli síðastliðinn vetur eins og frægt er orðið og gengur undir nafninu „Tangenmálið“ eftir norskum sagnfræðingi sem í raun hefur ekkert lagt til þessara mála annað en broslegan misskilning.

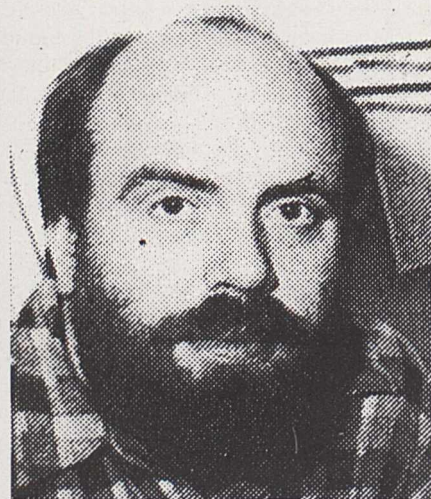
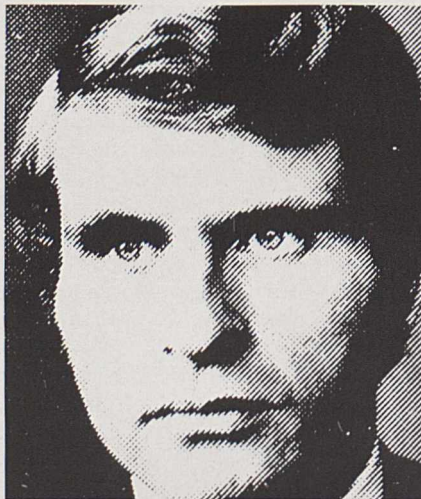
Ein af sérkennilegustu afurðum málsins er skýrsla dr. Þórs Whitehead prófessors til menntamálaráðuneytisins „Dag Tangenmálið og ríkisútvarpið“. Rannsóknarplagg þetta var harkalega gagnrýnt bæði á Alþingi og í fjölmiðlum enda eru á því verulegar vansmíðar. Þór tók sér góðan tíma til andsvara en að lokum komu þau á 5 heilsíðum í Lesbók Morgunblaðsins 15. og 22. okt. 1988.

Varnarræða Þórs er mikið plagg og orðmargt og þótt maðurinn sé pennafær í betra lagi gleymir hann sér of víða í æsingarkenndu pólitísku þrasi. Segja má að pólitíski æsingamaðurinn innan í honum leiki sagnfræðinginn grátt. Þetta henti Tangen líka. Líklega eru það ekki svo ólíkar persónur þeir Dag Tangen og Þór Whitehead.

Villur Whiteheads

Áður en lengra er haldið verð ég að rifja upp megin atriðin í gagnrýni minni á Þór og skýrslu hans um Tangenmálið. Í Helgarpóstinum þann 28. apríl 1988 eru þau sett fram á eftirfarandi hátt:

„Á því virðist lítil vafi leika að dr. Þór Whitehead verða á illileg sagnfræðileg mistök í sinni frægu skýrslu „Dag Tangenmálið og ríkisútvarpið“. Í fyrsta lagi virðist Þór ekki hafa þekkt, eða haft aðgang að, ýmsum frumgögnum sem málið varða og þess vegna slæðast beinar villur inn í skýrslu hans. Í öðru lagi fellir hann sleggjudóma sem byggðir eru á lítt grunduðum getsökum. Í þriðja lagi fellur hann nokkuð augsýnilega í gryfju hinnar pólitísku einsýni. Og í fjórða lagi villist hann einhvern veginn úr sæti sagnfræðingsins

Fræðimennirnir Þór Whitehead og Dag Tangen. Félgu þeir báðir í gryfju pólitískrar einsýni?

yfir í dómastólinn í þessu máli en þangað held ég að enginn telji að hann hafi átt erindi“.

Í greininni eru þessar meintu sagnfræðilegu villur síðan tíundaðar. Þær voru m.a.:

1. Að hafa ekki þekkt ýmis frumgögn sem málið vörðuðu, s.s. Trimble-skeytið (sem birt var í HP 17. des. 1987 og í síðasta tbl. Dagfara).
2. Að halda því fram að málið væri í eðli sínu svikamál sett á svið af Dag Tangen til að ófrægja látinn stjórnmálaandstæðing og koma höggi á flokk hans.
3. Að telja að kveikjan að aðdróttunum Tangens sé skýrsla frá Þjóðaröryggisráði Bandaríkjanna NSC 40:1. (Plagg þetta birtist fyrst í Lesbók Morgunblaðsins í mars og apríl 1976 og hér í Dagfara 2. tbl. 1986).

Grein mín í Helgarpóstinum sáluga heitir „Tangenmálið og villur Þórs Whiteheads“. Þar kemur fram að megin villan í greinargerð Þórs sé sú að horfa framhjá Trimble-skeytinu frá 23. mars 1948 eins og það væri ekki til eða a.m.k. málinu óviðkomandi. Eftir að hafa lesið greinargerð Þórs var ég satt að segja sannfærður um að hann þekkti ekki þetta skeyti. En nú fullyrðir Þór að hann hafi þekkt það mæta vel. En í því ljósi verður margt af því sem hann segir

í skýrslu sinni til Birgis Ísleifs Gunnarssonar menntamálaráðherra óskiljanlegt því þetta skeyti eða mjög hliðstæð gögn eru örugglega kveikjan að „Tangenmálinu“.

Í raun viðurkennir Þór í Lesbókargreinunum að í skeytinu komi fyrir upplýsingar sem virðist snerta þær ásakanir sem menntamálaráðherra bað hann að fjalla um í greinargerð sinni um Tangenmálið og eyðir síðan löngu máli á skeytið. Þar kemst hann að þeirri niðurstöðu að varhugavert sé að trúa því sem í skeytinu stendur. Það voru reyndar sömu niðurstöður og birtust í grein okkar Jóns Torfasonar um þetta plagg hér í Dagfara hálfu ári áður en Þór skrifar sína grein og lætur eins og um nýjar rannsóknir sé að ræða. (Sjá greinina „Um glataða æru Stefáns Jóhanns Stefánssonar“, Dagfari 2. tbl. 1988).

Frumbirting gagna

Þór gerir talsvert veður út af því að ég og fleiri hafi látið í veðri vaka að þau skjöl sem birt voru í Helgarpóstinum 17. og 22. des. 1987 hafi ekki verið birt áður, en sannleikur málsins sé hins vegar sá að þau hafi verið birt, eða údráttur úr þeim, í Þjóðviljanum fyrir löngu. Í uppslætti greinar sinnar segir Þór:

„Fyrir átta árum birti Elfar Loftsson

glefsur úr nokkrum bandarískum leyniskjöllum í Þjóðviljanum og endursagði efni annarra með sínum hætti. Hvergi var þó gefið í skyn að Stefán Jóh. Stefánsson hefði staðið í sambandi við bandarísku leynipjónustuna. Í Helgarpóstinum 17. og 22. des. s.l. voru þessi sömu skjöl birt í íslenski þýðingu ... Árni Hjartarson stóð fyrir birtingu skjálanna í þetta sinn og var hún liður í málsvörn hans fyrir Dag Tangen, sem þá var orðinn uppvís af því að hafa borið Stefán Jóhann Stefánsson ósannri sök um tengsl við bandarísku leynipjónustuna CIA. Daginn eftir fyrri skjalabirtingu Helgarpóstsins flutti Þjóðviljinn frétt um „nýju tíðindin“ og spurði Árna Hjartarson hvaðan skjölin væru komin. Svarið var: frá Elfari Loftssyni! Hringrásinni var lokið.

Á nokkrum stöðum öðrum fjallar Whitehead um þessi „nýbirtu skjöl“ í háðstón og innan gæsalappa til að undirstrika að þau séu alls ekki nýbirt heldur gamalkunn. Fyrri grein sína endar hann svo á þessum orðum:

„... ritsstjórar Þjóðviljans voru sjálfir búnir að gleyma að efni „Trimble-skeytisins“ var upphaflega rakið í grófum dráttum í þeirra eigin blaði og því að ósekju er þeir eignuðu Helgarpóstinum 8 ára gömul tíðindi frá einum og sama heimildarmanninum“.

Þessi málsmeðferð hjá Þór eru útúr-snúningar manns sem er í nauðvörn. Hin 8 ára gömlu tíðindi úr Þjóðviljanum voru í grein sem Elvar Loftsson skrifaði um rannsóknir sínar á bandarískum skjöllum. Þar vitnar hann með óbeinum hætti til nokkurra leyniskjala. Um Trimble-skeytið segir t.d. aðeins „Þannig ræddi forsætisráðherra við sendiherrann um áform sín að fjarlægja kommúnista úr stöðum hjá stofnunum ríkisins og nafngreindi sendiherrann þá fólk sem hann taldi æskilegt að fjarlægja úr störfum“. Heimildin er ekki nefnd og ekki dagsetning hennar, þess er ekki getið að forsætisráðherrann var Stefán Jóhann Stefánsson, eða sendiherrann William C. Trimble. Þar er ekki minnst á brottrekstur Hendriks Ottósonar frá fréttastofu útvarpsins, nöfn Ellings Ellingsen flugmálstjóra og Theresu Guðmundsson veðurstofustjóra ekki nefnd í sambandi við brottrekstur opinberra starfsmanna úr störfum sínum. Ekki var þar heldur minnst á þingmannaklíkuna sem Stefán Jóhann hafði komið á laggirnar til að geta sniðgengið utanríkismálanefnd Alþingis.

Birting Trimble-skeytisins í Helgarpóstinum 17. des. 1987 var frumbirthing skjalsins á íslensku og ljósmyndin af því í sama blaði var frumbirthing þess á ensku í íslensku riti.

Þannig er líka sagnfræðilega rangt að segja að upplýsingarnar komi „frá einum og sama heimildarmanninum“. Í Þjóðviljagreininni er heimildarmaðurinn Elvar Loftsson en í Helgarpóstinum er það frumgagníð sjálft sem er birt og þar af leiðandi enginn heimildarmaður eða milliliður. Það er furðulagt að sjá sagnfræðiprófessor halda svona á málum sínum.

Njósnaarinn Trimble

Þór Whitehead dregur mikið dár að „rannsóknaraðferð“ Þorleifs Friðrikssonar þegar hann bendir á það í grein í Morgunblaðinu 27. apríl 1988 að bandaríska leynipjónustan CIA hafi notið góðs af þeim upplýsingum sem Trimble aflaði sér með viðtali sínu við Stefán Jóhann þar sem afrit af Trimble-skeytinu hafi verið sent leynipjónustunni. Þór segir í háðstón að afrit af drjúgum hluta skeyta og skýrslna frá bandarískum sendimönnum gangi næsta sjálfkrafa til CIA. „Njósnaflóran gæti orðið heldur en ekki skrautleg ef aðferð Þorleifs fengi að ryðja sér til rúms“.

Því næst telur Þór að á þessum forsendum sé það alveg út í hött að telja að Stefán Jóhann hafi staðið í óvenjulegu eða einlægu sambandi við erlendan leynipjónustumann.

En var Trimble þá einungis venjuleg og sauðmeiðlaus sendiráðsblók eins og Þór gefur í skyn? Svo var alls ekki eins og marg oft hefur verið sýnt fram á.

William C. Trimble vann um eins og hálfis árs skeið í bandaríska sendiráðinu í Reykjavík. Hann var ekki sendiherra en gekk næstur honum að mannvirðingum og var lengst af staðgengill hans. Skýrslur hans og skeyti til bandaríska utanríkisráðuneytisins, leynipjónustunnar og fleiri aðila sýna, að hann fékkst við fleira en venjulega diplómatastarfsemi. Það var hann sem lagði á ráðin um að reyna að koma skattsvikarastimpli á Halldór Laxnes vegna Atomstöðvarinnar, hann vildi reyna að bendla Einar Olgeirsson við rússneskan

njósnaðing og hann starfaði að söfnun persónulegra upplýsinga um íslenska vinstri menn og þjóðernissinna. Trimble lagði einnig til að Bandaríkjamenn þjálfuðu með leynd vopnaðar sveitir Íslendinga sem starfa áttu á vegum ákveðinna pólitískra afla. Trimble stundaði því bæði njósnir og undirróður meðan hann starfaði í bandaríska sendiráðinu í Reykjavík.

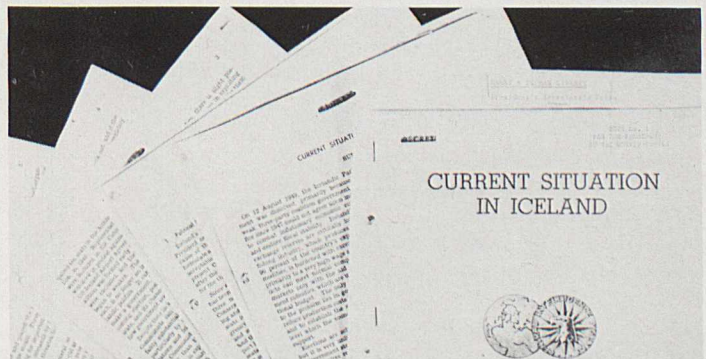
Lokaályktanir mínar í þessu máli eru þær að niðurstöður Þórs Whiteheads um kveikju Tangenmálsins séu augljóslega rangar. Þar var ekki um að ræða svik og pretti Dags Tangens og málatilbúnað sem byggður var á NSC skjalinu svokallaða. Heldur var um að ræða klaufalegar tilvísanir norska sagnfræðingsins til Trimbleskeytisins eða hliðstæðra gagna og misminnis um það hvar þessi gögn er að finna.

Það er líka rangt að fréttir um óeðlileg tengsl Stefáns Jóhanns Stefánssonar við bandaríska leynipjónustumenn hafi verið rakalausar. Trimble-skeytið og fleiri gögn benda til slíkra tengsla. Það var ekki fyrr en með rannsókn okkar Jóns Torfasonar á skeytinu og síðar Þórs Whiteheads sjálfs sem hægt var að draga áreiðanleika þess í efa.

Áfellsdómur Whiteheads yfir starfsmönnum fréttastofu ríkisútvarpsins er algerlega út í hött en þó e.t.v. í samræmi við fáránleika alls þessa máls. Menntamálaráðuneytið beindi þeim tilmælum til útvarpsstjóra að starfsmönnum útvarpsins yrðu kynntar niðurstöður Þórs Whiteheads. Mér er tjáð að útvarpsstjóri hafi aldrei haft geð í sér til þess.

Tangenmálið er hluti af umræðu sem er alls ekki til lykta leidd. Aðdragandinn að hernáminu 1951 er fjarri því að vera full þekktur. Íslensk skjöl sem varða þetta mál eru geymd í læstum hirslum í vörslu utanríkisráðuneytisins og fást ekki dregin fram í dagsljósið. Á meðan svo er munu alltaf á lofti sögusagnir og getsakir um að íslenskir stjórnmálamenn hafi stundað vélráð og óþjóðlegt baktjaldamak og gengið erinda erlendra hernaðarafla.

Bandarísk
njósnaðskýrsla
um Ísland
gefin út af CIA
18. okt. 1949.

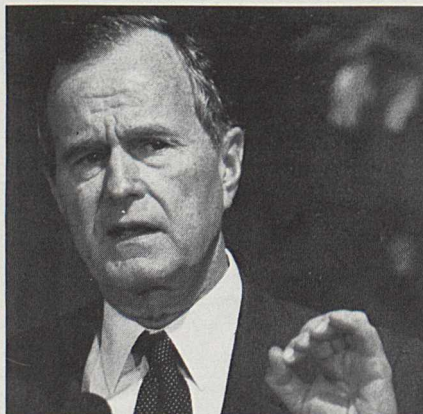
Paul Rogers og Malcom Dando

Styrjöld Bush forseta

Ræða Gorbasjevs á allsherjarþingi Sameinuðu þjóðanna 7. desember síðastliðinn, þar sem hann boðaði einhliða niðurskurð á hefðbundnum herafla austurblokkarinnar, hefði ekki getað komið á verri tíma fyrir George Bush hinn nýbakaða forseta Bandaríkjanna. Tilboð Gorbasjevs gerir honum erfiðara fyrir að ná fram þeim fjárframlögum til hermála á árinu 1990 sem hann hefði óskað. Það leit svo sem ekki of vel út áður en Gorbasjev hélt ræðu sína. Fráfarandi ríkisstjórn Reagans hafði undirbúið fjárlög þar sem gert var ráð fyrir tveggja prósentu aukningu til hermála og álitu flestir það all bjartsýniskennt.

Um það eru nægar heimildir að í Pentagon höfðu menn þegar fyrir tveim árum gert sér ljóst að brátt drægi úr fjárframlögum til hermála. Í kyrrþey var undirbúin ný herstöjrnarstefna sem átti að viðhalda hernaðaryfirburðunum fram yfir Sovétríkin. Talað er um „samkeppnisherstjórnarkenninguna“ (Competitive Strategies Doctrine). Hún hefur hlotið blessun Bush forseta og er í rauninni svar hægri aflanna við fjárlagagreppunni.

Samkvæmt þessari kennisetningu var talið að hin gríðarlegu fjárframlög til hermála, sem höfðu verið á öllum fjárlögum síðan 1980, mundu tæplega aukast í framtíðinni. Því bæri að hagnýta fjárausturinn meðan hann varaði og undirbúa herstöjrnarstefnu fyrir mögru árin framundan. Það virtist skynsamlegt að viðhalda frumkvæðinu sem vannst á þessum árum með því að þróa margs konar nýja hernaðarlega tækni. Jafnvel samkvæmt mati Pentagons hafa Bandaríkin forskot á Sovétríkin á 14 sviðum hernaðartækni, eru jafnvíg þeim á sex sviðum en standa þeim hvergi að baki. Fyrirverandi hermálaráðherra, Frank Carlucci, lýsti því nýverið yfir að Bandaríkjamenn hefði tíu ára forskot á mörgum sviðum hernaðartækni. Samkvæmt nýju kenningunni á að nýta tækniforskið til að framleiða vopn sem eru nákvæmari og betri en er á færri Sovétmanna að smíða. Þeir verða þá að eyða stórum fjárhæðum til að undirbúa varnavopn en það

George Bush.

mundi koma niður á öðrum hernaðarætlunum þeirra.

Samkeppnisherstjórnarkenningin ber með sér tvenns konar lykilþætti sem koma í bága við batnandi sambúð risaveldanna undanfarið. Annars vegar verða allir samningar um niðurskurð eða framleiðslutakmarkanir á vopnum að vera í samræmi við hernaðarhagsmuni Bandaríkjanna. Slíkir samningar yrðu ekki undirritaðir nema þeir hömluðu í engu smíði nýju vopnanna, þeir eiga að þrengja að Sovétmönnum en ekki Bandaríkjamönnum. Í öðru lagi nýtast nýju vopnakerfin, sem verið er að hanna, ekki nema með mjög ársarsinnnaðri herstöjrnarstefnu, einmitt þeirri að valda tjóni hvarvetna í Sovétríkjunum þegar í upphafi átaka. Þetta er beinlínis í andstöðu við þá viðleitni Gorbasjevs að byggja upp hernaðarkerfi sem fyrst og fremst miðast við vörn og veldur því hernaðarsérfræðingum í Moskvu miklum áhyggjum. Kenningin mun líklega vega þungt í utanríkisstefnu Bush-stjórnarinnar nema Bandaríkjaþingi taki í taumana.

Hugmyndin um samkeppnisherstjórnarkenninguna byrjaði að þróa fyrir tveim árum þegar Caspar Weinberger, sem þá var hermálaráðherra, setti á stofn sérstakt ráð til að kanna möguleika samkeppnisherstjórnar (Competitive Strategies Council). Í því voru helstu þungavigtarmennirnir í Pentagon. Ráðið setti sér tvíþætt markmið. Annars vegar að kanna

hvernig samkeppnisherstjórn virkaði í þrátefli Nató og Varsjárbandalagsins og hins vegar hvaða áhrif hún hefði á heimsmálin í heild. Skýrslu um fyrirtalda verkefnið var skilað í maí 1988 en um hitt í október.

Margir snjöllustu skipuleggjendurnir í Pentagon unnu að þessum athugunum og niðurstöðurnar hafa verið prófaðar í margs konar stríðsleikjum og æfingum. Það kom á daginn að notkun þessara nýju ársarvopna breytti vígstöðunni verulega Nató í hag en þó með því fororði að þeim væri beitt snemma á áttatímanum til að valda tjóni langt að baki víglínunnar. Óháðir hernaðarsérfræðingar telja að sú staðreynd hraði stigmögnun átaka því andstæðingurinn muni leggja kapp á að nota sín eigin vopn áður en þeim verði eytt með þessum nýju ársarvopnum.

Bandaríska hernaðartímaritið „Aviation Week“ segir: „Með samkeppnisherstjórninni á að þróa vopn og tæknibúnað sem eykur styrk Bandaríkjanna en undirstríkar veikleika Sovétríkjanna. Þannig er reynt að móta hernaðaráætlanir Sovétmanna næstu 10–15 ár.“

Sama tímarit hefur eftir foringja í Pentagon: „Meginmarkmiðið er að hafa áhrif á þróunina í Sovétríkjunum fram til aldamóta til þess að draga úr möguleikum þeirra en auka okkar möguleika.“

Gert er ráð fyrir að þróa og smíða ýmis konar vopnakerfi sem nú þegar eru til. Áhersla er lögð á:

1. Að bæta nákvæmni flugskeyta af öllu lagi, orustuflugvéla og sprengjuflugvéla.
2. Að smíða meira af sprengiflaugum sem skotið er af hreyfanlegum skotpöllum.
3. Að þróa nýjar tegundir af langdrægum stýriflaugum og dreifa þeim sem víðast.
4. Að smíða stýriflaugar sem geta hringsólað og beðið um hríð með að lenda.
5. Að koma upp sjálfstýrðum flugskeytum sem ekki bera kjarnahleðslu og eru nógu nákvæm til að hitta skotpalla og skotgryfjur kjarnorkuflauga.

Jafnhliða þessum nýju vopnakerfum er lögd mikil áhersla á að bæta stjórnerfi og samskiptanet hersins.

Samkvæmt tímariti hersins (Armed Forces Journal) hafa nú í Pentagon verið þróað meira en 22 ný vopna- og tækniakerfi og telja menn þar á bæ að þeim takist að skáka Sovétríkjunum hernaðarlega á næsta áratug.

Á liðnu sumri töldu herforingjarnir í Pentagon að þeir væru komnir með fullmótaðar tillögur og áætlanir þeirra fengu byr undir vængi þegar Bush féllst á þær þann 15. september. Daginn eftir að hann hafði unnið í forsetakosningunum var hafist handa um að breyta fjárlagaáætlunum fyrir árið 1990 til að koma þessum nýju markmiðum að í þeim.

Þótt nú séu liðin tvö ár frá því farið var að vinna að samkeppnisherstjórninni hefur almenningur enga hugmynd um hana og í stjórnmálaumræðu í Evrópu hefur ekkert verið á hana minnst. Höfðingjarnir í Pentagon vilja sýnilega taka upp hernaðarstefnu sem er sóknðjarfari en sú sem fylgt hefur verið að undanförmu en til þess þarf að fá samþykki Nató. Þess vegna hefur þess verið gætt að láta helstu Natóleiðtoga vita af þessum ráðagerðum, eins og t.d. Thatcher í Bretlandi, en ekkert hefur verið rætt um þær á þjóðþingum aðildarlanda Nató.

Það er ljóst að svar hægri aflanna við slökun hlýtur að vera að leggja áherslu á frumkvæði vesturveldanna í tækni-búnaði til hernaðar og að nota herbúnaðinn á áhrifameiri hátt en gert hefur verið hingað til. Þessu fylgir þrenns konar áhætta.

Ef samningar um afvopnun eða hömlur á framleiðslu vopna eru bundnar því skilyrði, að þeir megi ekki tálma nýju samkeppnisherstjórnina á neinn hátt, hlýtur það að draga úr möguleikum á að ná slíku samkomulagi. Augljóst dæmi um það er sú ákvörðun Bandaríkjanna nú að undanskilja stýriflaugar sem skotið er frá sjó með öllu í komandi afvopunarviðræðum.

Tengt þessu er í öðru lagi að ef Bandaríkin og Nató hafa mótað ógrandi hernaðarstefnu, og reyna að hrífsa til sín frumkvæðið, hljóta sterk öfl í Sovétríkjunum að krefjast þess að stjórn Gorbasjevs taki þátt í kapphlaupinu hvað sem það kostar.

Í þriðja lagi auka þessar hugmyndir hættu á hraðri stigmögnun á óvissutímum. Vígbúnaðarkerfi sem byggjast á atlögu langt inn í óvinalandið í upphafi átaka, til að eyðileggja kjarnorkueldflaugar og skotgryfjur áður en unnt er að skjóta þeim, hlýtur að ýta undir það að óvinurinn noti flaugar sínar með-

an honum gefst tóm til. Þannig er meiri hættu á að átök brjótist út.

Gott dæmi um þetta eru áætlanirnar um að smíða hefðbundin flugskeyti (þ.e. ekki búin kjarnahleðslu) sem eru nógu nákvæm til að hitta skotgryfjur sem kjarnorkuflaugum er skotið úr. Ef hættu væri á að þessi flugskeyti væru notuð í átökum hlyti andstæðingurinn að freistast til að nota kjarnaflaugar sínar áður en þær yrðu eyðilagðar.

Samkeppnisherstjórnarkenningin afhjúpar hugsunarhátt vestrænu herveldanna, sérstaklega Bandaríkjanna, og er það ef til vill mesta áhyggjuefnið í sambandi við hana. Útgjöld til hermála munu trúlega verða skorin eitthvað niður en samkvæmt hugsanagangi herforingjanna má það ekki leiða til samþykksis við afvopnun eða hömlur á vígbúnaði. Þess í stað ætla þeir að nota það vígbúnaðarfrumkvæði, sem þeir hafa, til að þrengja enn meir að Sovétríkjunum án tillits til skaðans sem það veldur á slökunarstefnunni.

Þessi tvöfeldni kemur gleggst fram í persónu Georges Bush. Vafalaust mun hann segja öll réttu orðin um þörfina á bættum samskiptum austurs og vesturs. En þáttur hans í nýju samkeppnisherstjórnarkenningunni segir aðra sögu um viðhorf hans.

Nokkur ný vopnakerfi Bandaríkjanna:

1. Stýriflaug með mörgum sprengi-oddum.

Undanfarin fjögur ár hefur bandaríski flotinn gert tilraunir með stýriflaugar búnar venjulegum sprengihleðslum. Þær geta dregið 1300 km

og hitt skotmark án þess að geiga meira en 20 metra. Nú er verið að búa þessar flaugar mörgum sprengioddum þannig að eyðileggj-ingaráhrifin nái yfir nokkra ferkílómetra. Auk þess geta flaugarnar skipt farminum í fernt, sleppt hluta á eitt skotmark og síðan flogið áfram til þess næsta. General Dynamics er nú að hanna nýja gerð þotuhreyfla sem munu gera flaugarnar langdrægari. Þessar nákvæmu flaugar hafa verið þaulprófaðar og er verið að taka þær í notkun í flotanum.

2. Þögl skeyti.

Verið er að smíða nýja gerð af sjálfstýrðri þotu búna hefðbundnum sprengjum (þ.e. ekki kjarnorkusprengjum) og á hún að komast í gagnið eftir tvö til þrjú ár. Henni er ætlað að finna og eyðileggja radarstöðvar óvinanna. Þessi þota getur hringsólað lengi um meðan hún leitir að radarsendum. Northrop verksmiðjurnar sjá um smiðina.

3. Háfleygar sviffaugar.

Ný flugskeytatækni sem General Dynamics er að prófa. Flaugunum er skotið hátt upp, í efstu lög gufuhvolsins, og svifa þar á mörg þúsund km hraða uns þær steypa sér með mikilli nákvæmni á skotmarkið. Þær verða svo markvissar og nákvæmar að þær geta eytt sérstaklega styrktum mannvirkjum eins og sprengjuhældum flugskýlum og skotgryfjum kjarnorkuflauga þótt þær séu ekki búnar kjarnorkusprengjum.

Jón Torfason þýddi.

Höfundar eru hernaðarsérfræðingar við háskólann í Bradford.

Besta vörmin við sókn vígbúnaðaraflanna er samstaða almennings.

1989

Samt mun ég vaka

Menningardagar Samtaka herstöðvaandstæðinga 22. til 30. mars í Listasafni alþýðu

Þessa daga verða sýnd verk eftir 25 til 30 listamenn í Listasafni alþýðu á Grensásvegi 16. Þátttakendur verða úr flestum greinum myndlista, það er að segja málara, myndhöggvara, grafíklistamenn og vefarar. Sýningin verður opnuð að kvöldi miðvikudagsins 22. mars og verður opin frá kl. 16 til 22 virka daga og 14 til 22 aðra daga.

Í kaffistofu safnsins sem mun verða starfrækt þessa daga verður sýning á „Ræxnu“ eftir Sigurð heitin Thoroddsen, en það eru skopmyndir af þeim þingmönnum sem samþykktu aðild Íslands að NATO ásamt formála sem Sigurður samdi.

Myndlistarsýningin mun mynda ramma um fjölbreyttar tónlistar- og bókmenntadagskrár:

Miðvikudaginn **22. mars** kl. 20.30 verður listavakan opnuð. Svava Jakobsdóttir rithöfundur flytur ávarp og sönghópur undir stjórn Arnar Magnússonar flytur nokkur lög tengd friðar- og þjóðfrelsisbaráttu.

Fimmtudaginn **23. mars** (skírdag) kl. 16. Jass. Tómas R. Einarsson, Ellen Kristjánsdóttir, Eyþór Gunnarsson og Birgir Baldursson leika og syngja, meðal annars nýtt lag eftir Tómas við ljóð Guðbergs Bergssonar: Vorregn í Njarðvíkum.

Föstudaginn **24. mars** (föstudaginn langa) kl. 16. Ljóð og tónar. Hannes Sigfússon, Helgi Hálfðanarson, Ingibjörg Haraldsdóttir og Þorsteinn frá Hamri lesa ljóð. Sigrún Valgerður Gestsdóttir frumflytur sönglög eftir Sigursvein D. Kristinsson við ljóð eftir Ólaf Jóhann Sigurðsson. Páll Eyjólfsson gítarleikari og Laufey Sigurðardóttir fiðluleikari leika sígilda tónlist.

Laugardaginn **25. mars** kl. 16. Einsöngur. Eiður Á. Gunnarsson, Inga Jónína Backman, Jóhanna Þórhallsdóttir og Viðar Gunnarsson flytja ýmis verk.

Sunnudaginn **26. mars** (páskadag) kl. 16. Johann Sebastian Bach. Flytjendur: Einar Einarsson gítar, Kristinn Árnason gítar, Robyn Koh sembal, Örn Magnússon píanó.

Mánudaginn **27. mars** (annan í páskum) kl. 16. Sagnaskáld. Einar Kárason, Guðmundur Andri Thorsson, Kristín Ómarsdóttir, Svava Jakobsdóttir og Thor Vilhjálmsson lesa úr verkum sínum.

Þriðjudaginn **28. mars** kl. 20.30. Ýmiss konar tónlistargjöfningar. Elías Davíðsson, Gunnar Kristinsson, Einar Einarsson, Guðni Franzson, Ríkharður Friðriksson og Sigursveinn Magnússon.

Miðvikudaginn **29. mars** kl. 20.30. List og barátta. Frumflutt verður verk eftir Ríkharð Friðriksson um Ísland og NATO í 40 ár. Flytjendur: Jóhanna Þórhallsdóttir, Guðni Franzson og Kolbeinn Bjarnason. Pallborðsumræður: List og barátta.

Fimmtudaginn **30. mars** lýkur sýningunni. Þann dag verður athöfn á Austurvelli kl. 13–14 sem ber heitið: Nafnakall á Austurvelli. Baldvin Halldórsson leikari stýrir.

Að lokum verður baráttufundur í Háskólabíó sunnudaginn **2. apríl** kl. 14. Þar verður fjölbreytt dagskrá, meðal annars flytur Peter Armitage mannfræðingur frá Kanada ávarp, Bubbi Morthens og Bjartmar Guðlaugsson syngja og frumflutt verður leikritið: Réttlætið gegn RÚV eftir Justus í leikstjórn Brynju Benediktsdóttur.